

De ethische halal beweging in Nederland

De Groene Moslims als casestudie

Zakariya Lyousofi

De ethische halal beweging in Nederland

De Groene Moslims als casestudie

Zakariya Lyousofi

0999091

Master 'Theology and religious studies'

Begeleider: Prof. mr. dr. M.S. Berger

Zakariya Lyousofi
zlyousoufi@gmail.com

Amsterdam, 15 juni 2020

Inhoudsopgave

1. Inleiding	7
1.1. Aanleiding	7
1.2. Doelstelling onderzoek	7
1.3. Wetenschappelijke relevantie	9
1.4. Maatschappelijke relevantie	9
1.5. Onderzoeksmethodiek en – bronnen	10
2. De ethische halal beweging in globaal perspectief	12
2.1. Een korte geschiedenis van islamitische milieubeweging	12
2.1.1. Inleiding	12
2.1.2. Ontstaan van de islamitische milieu-ethische beweging	12
2.1.3. Het vertalen van principes naar de praktijk	13
2.2. Ethische halal beweging	13
2.2.1. Inleiding	13
2.2.2. Beknopte geschiedenis van de ethische halal beweging	14
2.2.3. Het ethische halal dieet	14
2.2.4. Het vegetarische en veganistische dieet	15
2.2.5. Initiatieven vanuit de online-communities	16
2.3. Green Muslim Network	18
2.3.1. Inleiding	18
2.3.2. Zaytuna College	18
2.3.3. Cambridge Muslim College	19
2.3.4. Nadere analyse Green Muslim Network	20
3. Theologische onderbouwingen van de ethische halal beweging	23
3.1. Inleiding	23
3.2. Kenmerken van het islamitische ethische dieet	23
3.2.1. Algemene islamitisch-ethische principes	23
3.2.2. Ṭayyib: de ethische dimensie van halal	24
3.2.3. Relatie fysieke- en spirituele dimensie	24
3.2.4. Een gematigd dieet	24
3.2.5. Het temmen van het ego	25
3.2.6. Ghazali: de voordelen van honger	26
3.2.7. (Vrijwillig) vasten en zorgvuldigheid	26
3.3. Theologische gronden voor een (semi-)vegetarisch dieet	27
3.3.1. Inleiding	27
3.3.2. Semi-vegetarisch dieet	27
3.3.3. Green Zabiha	28
3.3.4. Vegetarisch dieet	28
3.4. Theologische gronden voor een veganistisch dieet	29
3.4.1. Het dominante theologische discours	29
3.4.2. Yahya Rhodus	29
3.4.3. Mohamed Ghilan	30
3.5. Conclusie	30
4. De Groene Moslims en de ethische halal beweging	32
4.1. Inleiding	32
4.2. Groene moslims	33
4.2.1. Visie, doel en (bestuurs)leden	33
4.2.2. Online-community	34
4.3 Islamitische voedslethiek	34

4.3.1. Inleiding	34
4.3.2. Het islamitisch-ethisch dieet	35
4.4. <i>Het vegetarische – en veganistische dieet</i>	38
4.4.1. Semi-Vegetarische moslims	38
4.4.2. Vegetarische moslims	39
4.4.3. Veganistische moslims	40
4.5. <i>Groene Moslims en (Nederlandse) moslimgeleerden</i>	41
5. Conclusie	44
Literatuur	47

{يا أيها الناس كلوا مما في الأرض حلالا طيبا...}

“Mensen, eet van wat er toegestaan en puur is op aarde...” (Koran 2:168)

1. Inleiding

1.1. Aanleiding

In Nederland is er een groeiende groep moslims die het eten van vlees afzweert en zich aan een vegetarisch of veganistisch dieet houdt.¹ Zij maakt deze dieetkeuze duidelijk kenbaar via de virtuele wereld met Facebookgroepen en blogs. Deze ontwikkeling lijkt ogenschijnlijk te passen binnen de Nederlandse voedseltrend.² Consumenten kiezen vaker voor biologisch voedsel en ook wordt er minder of geen vlees gegeten. Ook bepaalde moslims doen mee aan deze voedseltrend, maar voor hen vormt de islam een belangrijke inspiratiebron. Deze moslims stellen dat de islamitische traditie hun keuze legitimeert.

Het is niet nieuw dat moslims zich beroepen op de islamitische traditie bij het maken van voedselkeuzes. Het woord 'halal' is ook in Nederland inmiddels een ingeburgerd begrip. Tot de dag van vandaag blijft de discussie over het –al dan niet – ritueel slachten van dieren een actueel thema. Deze Nederlandse moslims lijken in een wereldwijde beweging te passen die een 'Green Deen'³ als levensstijl propageert. Zij stellen dat God de mens op aarde heeft aangesteld als rentmeester of zaakgelastigde (*khalīfah*⁴). De schepping is de mens toevertrouwd (*amānah*) en ieder individu zal hier verantwoording (*ḥisāb*) over afleggen. Zij vinden in de Koran veel aansporingen om een duurzaam leven op te bouwen. Volgens hen was de profeet Mohammed een groene profeet die zijn volgelingen opriep om een groene levensstijl in de praktijk te brengen. Dit kwam het best tot uiting in hun voedselthiek.

Binnen de Green Deen is er een beweging die zich uitdrukkelijk bezighoudt met islamitische voedselthiek. In de literatuur wordt deze internationale beweging ook wel 'de ethische halal beweging' genoemd.⁵ Deze beweging is zeer kritisch over de voedselindustrie. Zij keert zich met name tegen de halal vleesindustrie, want deze houdt zich in haar ogen niet aan de islamitische voedselthiek. Zij stelt dat het niet volstaat als vlees op een 'halal-technische' manier is verkregen, maar het product dient ook aan andere islamitische principes te voldoen. Volgens deze beweging kan halal alleen goed worden begrepen in het licht van het Koranische begrip *ṭayyib*, dat door hen wordt vertaald als puur, heilzaam en gezond.⁶ Sommigen spreken van 'ethisch halal' om de holistische visie te benadrukken. Deze visie heeft bepaalde moslims ertoe bewogen om een (semi-)vegetarisch dieet te volgen. Zij refereren daarbij naar verschillende islamitische bronnen om hun argumenten kracht bij te zetten.

1.2. Doelstelling onderzoek

In dit onderzoek wordt de ethische halal beweging in Nederland onder de loep genomen. Het onderzoek is exploratief van aard en is gericht op de ontstaansgeschiedenis, drijfveren en belangrijke actoren van de ethische halal beweging. Deze beweging staat niet op zichzelf, maar is een bredere

¹ Volkskrant, *Veganisme en de islam horen voor Hoda Hamdaoui bij elkaar*, 11-10-2018.

² Braun et. al., *Nutritional and Health Aspects of Food in Western Europe*, 86.

³ Samentrekking van de woorden: Groen (Green: Engels) en Geloof (Deen: Arabisch). Groen heeft een dubbele betekenis, omdat deze kleur vaak wordt geassocieerd met de kleur van de islam. Voor veganistische moslims heeft groen ook nog een andere associatie: hun dieet is volledig op planten gebaseerd.

⁴ In deze thesis wordt Hans Wehr's transliteratiesysteem van het Arabisch gehanteerd, maar met uitzondering van de termen, zoals 'halal' en 'fatwa', die in het Nederlandse vocabularia zijn opgenomen. Wehr, *Arabic-English Dictionary: The Hans Wehr Dictionary of Modern Written Arabic*.

⁵ Armanios et. al., *Halal Food. A history*, 261

⁶ Zie hoofdstuk 3 voor verdere behandeling van dit begrip.

islamitische beweging die aandacht vraagt voor milieu-ethische kwesties.

De ethische halal beweging wordt gedefinieerd als een beweging die zich ten aanzien van voedsel­ethiek in haar ideeën, activiteiten en praktijk laat inspireren en leiden door de islam. Het gaat dus niet alleen om moslims die een mening hebben over de voedsel­ethiek, maar die dit juist in het licht van de islamitische traditie formuleren. Het onderzoek is dus niet gericht op de voedsel­keuzes van de gemiddelde Nederlandse moslim, maar specifiek op de aanhangers van de ethische halal beweging in Nederland. De manier waarop dit wordt onderzocht wordt straks nader toegelicht, maar eerst worden er een aantal inleidende zinnen besteed aan het begrip ‘voedsel­ethiek’.

In de jaren negentig trad ethiek opnieuw op de voorgrond in de sociale wetenschappen. Dit had vooral te maken met de discussie over sociale kwesties, zoals debatten over de bio-ethiek, de opkomst van het individualisme en de waarden­crisis.⁷ Voedsel­ethiek is een vorm van toegepaste ethiek⁸ die zich bezig houdt met de kritische bezinning over het correct handelen en de keuzes die men maakt ten aanzien van voedsel­(consumptie). Hierbij gaat het niet alleen om de voedsel­keuzes die een persoon maakt, maar ook de consequenties van deze keuzes.⁹

Voedsel­ethiek bestrijkt verschillende wetenschappelijke domeinen, zoals ‘The Oxford Handbook of Food Ethics’ stelt: “Food ethics, as an academic pursuit, is vast, incorporating work from philosophy as well as anthropology, economics, environmental sciences and other natural sciences, geography, law, and sociology”.¹⁰

Voedsel­ethiek bestrijkt dus verschillende wetenschappelijke domeinen. In deze thesis wordt onderzocht op welke manier deze beweging hier zelf invulling aan geeft en hoe dit zich manifesteert. De centrale vraag luidt:

Wat zijn de kenmerken van de Nederlandse ethische halal beweging?

Deze hoofdvraag is in twee delen worden opgedeeld, waarbij wordt ingegaan op verschillende deelvragen:

1. De ethische halal beweging in internationaal perspectief
2. De ethische halal beweging in Nederland

Waar de ethische halal beweging vooral een gedachtegoed vertegenwoordigt, heeft zij in concrete vorm onder andere wortel geschoten in wat in dit onderzoek is getypeerd als het ‘Green Muslim Network’. Dit netwerk bestaat uit moslimgeleerden en aanhangers die een uitgesproken mening hebben over de islamitische voedsel­ethiek. Het Green Muslim Network is een internationaal netwerk van organisaties en initiatieven die de islamitische voedsel­ethiek in de praktijk brengen. In deze thesis worden de ideeën en initiatieven van dit netwerk als uitgangspunt genomen, en wordt onderzocht op welke manier deze ideeën van een theologische basis worden voorzien.

De invloed van het Green Muslim Network is zelfs in Nederland merkbaar, want ook een organisatie zoals de ‘Groene Moslims’ laat zich inspireren door haar gedachtegoed en initiatieven. Voor de Nederlandse context is de ‘Groene Moslims’ dan ook als casus gekozen om de situatie van ethisch halal nader te onderzoeken. Een verkenning van het Nederlandse landschap van de islamitische voedsel­ethiek laat een vrij homogeen beeld zien: vrijwel alle organisaties, websites en initiatieven zijn vooral bezig met de ‘halalvraag’ of producten volgens de islamitische spijs­wetten zijn toegestaan.

⁷ Bergeaud-Blacklerd et. al., *Halal Matters*, 127

⁸ Ethiek is afgeleid van het Griekse woord *èthos* dat gewoonte of zede betekent. Zie <http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/ethos> (Geraadpleegd op 12-01-2020)

⁹ Korthals, *Goed eten. Filosofie van voeding en landbouw*, 55

¹⁰ Barnhill et. al., *The Oxford Handbook of Food Ethics*, 2

In de Nederlandse context is de Groene Moslims de uitzondering op de regel. Vanaf haar oprichtingsjaar (2009) vervult zij in Nederland een pioniersrol door duurzaamheidsthema's vanuit islamitisch perspectief te belichten. Ook maakt zij zich hard voor de ethische dimensie van halal door dit begrip te koppelen aan milieubeheer, dierenwelzijn, voedslethiek en gezond leven. In Nederland probeert zij een beweging op gang te brengen -die in de internationale context- goed aansluit bij de ethische halal beweging.

Onderzocht zal worden hoe de Groene Moslims theoretisch en praktisch uiting geven aan de islamitische voedslethiek. Ook wordt in dit verband onderzocht op welke manier de Groene Moslims zich verhoudt tot de ethische halal beweging. Welke raakvlakken zijn er tussen de Groene Moslims en de Green Muslim Network? En in hoeverre is deze laatste een referentie voor de Groene Moslims? En zijn er moslimgeleerden die voor haar in de Nederlandse context een belangrijke rol spelen?

1.3. Wetenschappelijke relevantie

Bij wetenschappelijke onderzoeken naar voedslethiek is men eerder geneigd om seculiere bewegingen onder de loep te nemen.¹¹ Aan de andere kant staan bij theologie – en religiestudies vaker andere onderzoeksrichtingen centraal, zoals radicale-, fundamentalistische - en politieke bewegingen. Dit onderzoek tracht dus een bijdrage te leveren aan een onderzoeksveld dat binnen de theologische - en religiestudies wellicht minder vaak de eerste voorkeur krijgt.

In Nederland is er weinig onderzoek gedaan naar de manier waarop bewuste moslims zich in hun voedslethiek laten leiden door de islamitische traditie. Laten zij zich vooral leiden door deze (islamitische) bronnen? Of zijn de bronnen vooral een bijkomstigheid en past dit in een globale trend die niet religieus is maar veeleer uitgangspunten hanteert als dierenwelzijn, ecologisch welzijn en gezondheid?

In breder perspectief tracht het onderzoek een beeld te schetsen van de manier waarop er vanuit een islamitisch wereldbeeld over een duurzamere wereld wordt gedacht en op welke manier dit in de voedselpraktijk vorm krijgt. Dit onderwerp sluit goed aan bij de titel van de Master 'Religious Studies: Islam in the Contemporary West', waar ik oorspronkelijk mee was begonnen.¹² Dit onderzoek tracht het onderwerp vanuit een multidisciplinair perspectief te benaderen, en met name de theologie en religiewetenschappen.

1.4. Maatschappelijke relevantie

Het is geen publiek geheim dat de islam in het politiek-maatschappelijke debat een negatieve connotatie kent. Er zijn diverse onderwerpen te bedenken om binnen dit discours een scriptie over te schrijven. Onderwerpen zoals 'framing' van islam, radicalisering, terrorisme, islamofobie en andere onderwerpen kunnen interessante ingangen bieden. Alleen is hier al veel over geschreven en hier lijkt in bepaalde opzichten een verzadigingspunt te zijn bereikt. Bovendien gaat het bij dit soort onderwerpen vaak over moslims. Dit onderzoek tracht tegenwicht te bieden aan dit dominante maatschappelijke discours over islam en moslims. Ten aanzien van de voedslethiek ben ik benieuwd naar de constructieve bijdrage vanuit de islamitische traditie. Het onderzoek beoogt andere perspectieven te bieden voor de religieuze beleving van de moslims. Een andere blik zorgt voor meer nuance en kan wellicht wederzijds begrip kweken ten aanzien van gemeenschappelijke overeenkomsten en uitgangspunten binnen de Nederlandse samenleving.

¹¹ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 5

¹² De master heet nu 'Theology and religious studies'

Er is getracht om een ‘insiders-perspectief’ te bieden door de beweegredenen van moslims bij hun voedselkeuzes te analyseren. Deze beweegredenen kunnen interessante inzichten opleveren, want maatschappelijke veranderingen die van binnenuit komen, hebben meestal de neiging om langer te beklijven.

1.5. Onderzoeksmethodiek en – bronnen

De onderzoeksmethodiek die in deze thesis wordt toegepast is tweeledig. Aan de ene kant wordt er vanuit de religiewetenschappen gekeken naar de materie, waarbij de beschrijvingen en analyses worden gepresenteerd vanuit de zienswijze zoals die door de mensen wordt gezien en ervaren. Vanuit theologisch oogpunt wordt er gekeken naar de manier waarop moslimgeleerden invulling geven aan voedseltheorie. Vaak baseren zij hun ideeën en mening op basis van de Koran en de profetische traditie (*Hadith*). Er wordt onderzocht op welke manier zij de bronnen gebruiken om tot bepaalde ideeën en meningen te komen.

Er zijn diverse academische publicaties en websites geraadpleegd om een algemeen beeld te schetsen van de ethische halal beweging. Binnen deze beweging wordt, zoals eerder aangegeven, de nadruk gelegd op het Green Muslim Network. Op het gebied van islamitische voedseltheorie heeft dit invloedrijke netwerk weinig publicaties uitgegeven, maar zij laat haar invloed vooral via internet, blogs en sociale media gelden. Voor dit onderzoek zijn met name de onlinevideo’s van dit netwerk onder de loep genomen. In hoofdstuk twee en drie zal de bestudering van de Green Muslim Network de revue passeren.

In hoofdstuk vier komt de Groene Moslims als casestudie aan bod. Er zijn diverse bronnen geraadpleegd om de theorie en praktijk van deze stichting te analyseren. Deze bronnen zijn voornamelijk primair van aard: websites, video’s, krantenartikelen en sociale media. Allereerst is het archief van de website groenemoslims.nl op relevantie onderzocht. Het archief is vanaf de periode december 2010 t/m februari 2020 terug te vinden op de website (ongeveer 140 berichten). Dit archief bevat onder andere uitnodigingen, artikelen, literatuur(adviezen) en verslagen van de activiteiten van de Groene Moslims en haar partnerorganisaties. Ook zijn er nieuwsbrieven vanaf de periode maart 2018 t/m januari 2020 (20 nieuwsbrieven) beschikbaar. Vooral de sociale media biedt inzicht in de thema’s en discussies die haar leden en sympathisanten belangrijk achten. De Facebook-pagina ‘Groene Moslims’ is vanaf het eerste bericht (27 juni 2014) op relevantie bestudeerd. Verder circuleert er beeldmateriaal over de Groene Moslims dat terug te vinden is op het digitale platform ‘Youtube’. Ook de Nederlandse publieke omroep biedt enkele korte reportages over de Groene Moslims. Tot slot zijn alle Nederlandse kranten via de zoekmachine ‘Nexis’ vanaf het oprichtingsjaar (2009) op relevantie onderzocht.

Tijdens het onderzoek zijn er meertalige bronnen geraadpleegd. Allereerst is Engels de *lingua franca* van de (academische) wereld. Deze taal biedt toegang tot verschillende publicaties en activiteiten van de ethische halal beweging. Ook de Nederlandse taal is onmisbaar voor dit onderzoek, omdat het onderzoek is gericht op de manier waarop de ethische halal beweging zich in Nederland kenmerkt. Tot slot zijn ook Arabische bronnen geraadpleegd, omdat dit de taal is die veel islamitische theologen hanteren. Echter zijn alleen die Arabischtalige bronnen geraadpleegd die mogelijk invloed hebben op de beweging. Moslimgeleerden binnen deze beweging verwijzen regelmatig naar begrippen en fatwa’s over voedseltheorie. Via de Arabische taal worden bepaalde ideeën van de beweging gelegitimeerd.

2. De ethische halal beweging in globaal perspectief

2.1. Een korte geschiedenis van islamitische milieu-ethische beweging¹³

2.1.1. Inleiding

Bestaat er zoiets als een islamitische milieu-ethische beweging? Hier kan bevestigend op worden geantwoord. Binnen deze beweging bestaat er een breed scala van ideeën en visies die de verschillende (denkbare) posities binnen het hedendaagse gedachtegoed van milieu-ethiek en islam bestrijkt.¹⁴ In de wereld van religiestudies kan de islamitische milieu-ethische beweging als sub-discipline onder de naam Religion and Ecology worden geschaard.¹⁵ In deze paragraaf wordt stilgestaan bij de ontstaansgeschiedenis en het gedachtegoed van deze beweging.

2.1.2. Ontstaan van de islamitische milieu-ethische beweging

Het ontstaan van de islamitische milieu-ethische milieubeweging is te herleiden naar de jaren zeventig van de vorige eeuw.¹⁶ Dit is niet geheel verrassend, want in verschillende academische en milieu activistische kringen werd er gewezen op een milieucrisis die het gevolg was van de negatieve neveneffecten van de grootschalige industrialisatie en consumptie.¹⁷ Islamitische denkers en academici hebben in de context van het wereldwijde milieuactivisme hun eigen ideeën ontwikkeld die op de islamitische leest zijn geschoeid.¹⁸ De periode tot en met ongeveer 2000 staat bekend als een periode die vooral theoretisch van aard was. Islamitisch denkers trachtten vooral een visie te geven op de manier waarop de islam kijkt naar de natuur, milieu en de relatie mens en natuur. Deze intellectuele voorhoede was ervan overtuigd dat de islam de wereld iets te bieden had voor de milieucrisis. In de jaren tachtig en negentig kregen ook andere internationale actoren aandacht voor de islamitische milieu-ethiek.¹⁹ Verschillende landen met een islamitische meerderheid en islamitische NGO's deden een poging om milieubeleid te formuleren. Ook was er een beweging op gang gekomen van wereldwijde milieuorganisaties die geloofsgemeenschappen probeerden te betrekken bij hun beleid en activiteiten.

Vanaf het begin van het millennium volgde een belangrijke ontwikkeling die getypeerd wordt als de 'common ground' – of de 'waarden gedreven' beweging.²⁰ Tijdens deze ontwikkeling werd vooral de nadruk gelegd op het streven naar gemeenschappelijke waarden en belangen bij het smeden van coalities tussen religieuze – en niet-religieuze partijen.²¹ Toch bleef er binnen deze beweging een stroming actief die de milieu-ethiek vooral in het licht van de islamitische traditie definieerde. Zij introduceerde verschillende principes, zoals rentmeesterschap (*khalifah*), kosmische balans (*mizān*)

¹³ Deze paragraaf is grotendeels ontleend aan de overzichtsstudie *Globalized Eco-Islam: A Survey of Global Islamic Environmentalism*, A.M. Schwencke. De auteur heeft een exploratief onderzoek gedaan naar de ontstaansgeschiedenis van de islamitisch milieubeweging en traceert in haar studie de manier waarop dit tot uiting komt in ideeën, activiteiten en samenwerkingsverbanden.

¹⁴ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 4

¹⁵ *Idem*, 5

¹⁶ <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780195390155/obo-9780195390155-0258.xml> (Geraadpleegd op 18-01-2020)

¹⁷ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 7

¹⁸ *Idem*, 10

¹⁹ *Idem*, 14

²⁰ *Idem*, 28

²¹ *Idem*, 32

en afleggen van rekenschap (*ḥisāb*).²² Deze islamitische principes benadrukken de rol en verantwoordelijkheid van moslims ten aanzien van het milieu. Een ander belangrijk principe is het uitgangspunt dat de schepping is geschapen om mensen te dienen (*taskhīr*). Dit laatste principe lijkt een reactie op het gedachtegoed van seculiere milieuorganisaties die de mens ondergeschikt maakt aan de natuur. Het is onduidelijk welke bijdrage traditionele moslimgeleerden leveren aan deze publicaties. Zij lijken vooral op de achtergrond een rol te spelen.²³

Vanaf de jaren negentig werd er ook in academische kringen steeds meer gepubliceerd op het gebied van 'Islam en Ecologie'. Een belangrijke drijvende kracht was Fazlun Khalid en tegenwoordig is hij een van de leidende stemmen van de 'Eco-Islam' geworden.²⁴

2.1.3. Het vertalen van principes naar de praktijk

Vanaf het begin van het millennium ontvouwde zich ook een beweging die de algemene principes naar de praktijk vertaalde.²⁵ Er ontstond een wereldwijde 'civil society' die talrijke initiatieven nam om de lokale gemeenschap bewust te maken van milieu-ethische thema's.²⁶

Binnen de islamitische milieu-ethische beweging ontstond er een nieuwe typering voor deze stroming die de theoretische principes in de praktijk bracht: 'Green Deen'. Tegenwoordig worden onder deze noemer diverse initiatieven geschaard die vergroening van de islamitische levensstijl beogen.²⁷ Dit uit zich in 'green muslim blogs' en boeken die vanuit een islamitische bezieling adviezen geven voor een groene levensstijl.²⁸ Deze boodschap wordt vaak op een eigentijdse manier verpakt, zoals in het boek '*199 Ways To Please God*'.²⁹

Ook Ibrahim Abdul-Matin heeft met zijn boek '*Green Deen: What Islam teaches about Protecting the Planet*' bijgedragen aan deze 'grassroots beweging'.³⁰ Door middel van zijn boek en activiteiten reikt hij moslims praktische handvaten aan om te streven naar een groene levensstijl.³¹ Het boek is ook enthousiast over de manier waarop moslims door hun voedselkeuzes kunnen bijdragen aan vergroening. Dit onderwerp zal in de volgende paragraaf aan bod komen.

2.2. Ethische halal beweging

2.2.1. Inleiding

In de vorige paragraaf is de ontstaansgeschiedenis van de islamitisch milieubeweging behandeld. Binnen deze beweging wordt er ook veel aandacht gevraagd voor voedselethiek vanuit islamitisch perspectief. Hieruit ontstond de ethische halal beweging die als doel had om de islamitische principes in de praktijk te brengen.

In deze paragraaf worden de thema's besproken waar de ethische halal beweging zich het meest op profileert. Het gedachtegoed van deze beweging kristalliseert zich grofweg rondom twee thema's:

1. De kenmerken van het ethische halal dieet
2. De (theologische) gronden voor een vegetarisch en veganistisch dieet

²² *The Muslim Declaration in The Assisi Declarations: Messages on Humanity and Nature from Buddhism, Christianity, Hinduism, Islam & Judaism*, 10-12

²³ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 17

²⁴ *Idem*, 18

²⁵ *Idem*, 60

²⁶ *Idem*, 39

²⁷ *Deen* is het Arabische woord voor geloof. *Green* heeft in deze context een dubbele betekenis: het staat voor groen en vaak wordt groen ook geassocieerd met de symbolische kleur van de islam.

²⁸ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 50

²⁹ Veen, *199 Ways To Please God*

³⁰ Abdul-Matin, *Green Deen. What Islam teaches about Protecting the Planet*

³¹ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 49

2.2.2. Beknopte geschiedenis van de ethische halal beweging

De eerste periode van de ethische halal beweging stond, net als bij de islamitische milieu-ethische beweging, vooral in het teken van het ontwikkelen van het theoretisch fundament. In de periode die daarna volgde, werden de algemene principes vertaald naar concretere thema's.

In de academische literatuur worden er verschillende redenen genoemd voor het ontstaan van de huidige voedselbewegingen.³² Een belangrijke reden die veelvuldig terugkomt, is dat deze bewegingen zijn ontstaan als reactie op de geglobaliseerde en industriële voedselsystemen. Dit zorgde voor meer sociale ongelijkheid en aantasting van het milieu. De voedselbewegingen zetten zich hiertegen af en benadrukten het belang van eerlijke en gezonde voedselketens. Zij speelden daarmee ook in op de behoefte van bewuste consumenten om voedselkeuzes te 'herpersonaliseren'.³³

Vanaf het begin van het millennium heeft deze beweging ook binnen bepaalde moslimgemeenschappen zijn intrede gedaan³⁴. De laatste jaren is dit vooral zichtbaar in de grote steden onder de middenklasse en hoger opgeleiden.³⁵ Sommige wetenschappers beschouwen deze bewegingen als een vorm van politieke participatie omdat zij zich uitdrukkelijk afzetten tegen kapitalisme en industrieel voedsel.³⁶ Een dergelijke verklaring doet echter geen recht aan de dynamiek binnen deze beweging, want er zijn andere redenen voor de oorsprong van deze beweging.³⁷ Allereerst is een moslimminderheid in een seculier land bewuster bezig met haar voedselkeuzes.³⁸ Zij kan er niet vanuit gaan dat een seculiere overheid en voedselmarkt de islamitische spijswetten erkent en garandeert. Ook de discussie over (on)verdoofd slachten heeft in bepaalde landen gezorgd voor het aanwakken van het bewustzijnsproces.³⁹ Maar dit bewustzijn betreft niet alleen de niet-islamitische omgeving. Moslims worden geconfronteerd met voedselpraktijken, in bijvoorbeeld halal slachthuizen, die zij niet vinden stroken met hun ethische overtuigingen. Verder heeft ook het internet en de sociale media een cruciale rol gespeeld bij de ontstaansgeschiedenis van de beweging.⁴⁰ Deze nieuwsbronnen bieden een platform voor het delen van alternatieve voedselkeuzes en initiatieven. Op deze fora wordt ook veel gediscussieerd over gronden voor een ethisch halal dieet.

2.2.3. Het ethische halal dieet

De ethische halal beweging maakt zich hard voor bewuste voedselkeuzes. Daarbij beroepen zij zich op de islamitische traditie. Voor de meeste moslims is het eten van halal voedsel een belangrijke onderdeel van de identiteit dat vaak ook is verweven met de eigen (etnische) kring.⁴¹ De beweging stelt dat het echter onvoldoende is voor moslims om alleen naar het etiket 'halal' te kijken. Zij trekt de ethische vraag over de consumptie van halal voedsel breder. Het gaat niet alleen om de vraag:

³² Klein, et. al., *The Handbook of Food and Anthropology*, 62, 262, 297, 398 en 407

³³ *Idem*, 342

³⁴ *Idem*, 49

³⁵ Bergeaud-Blacklerd et. al., *Halal Matters*, 32

³⁶ *Idem*, 130

³⁷ Klein, et. al., *The Handbook of Food and Anthropology*, 49

³⁸ *Idem*, 57

³⁹ Bergeaud-Blacklerd et. al., *Halal Matters*, 129

⁴⁰ Klein, et. al., *The Handbook of Food and Anthropology*, 63

⁴¹ *Idem*, 55

wat *mag* een moslim volgens de letter van de islamitische wet eten? De beweging stelt dat het vooral moet gaan om de vraag: wat *hoort* de moslim te eten?

De ethische halal beweging maakt veelvuldig gebruik van het Koranische begrip ‘*ṭayyib*’ om het belang van de ethische dimensie te onderstrepen. Dit begrip wordt vaak vertaald met het Engelse ‘pure’, ‘wholesome’ en ‘good’.⁴² In het Nederlands zou puur of heilzaam een goede omschrijving zijn. In de praktijk manifesteert de halal- *ṭayyib* ethos zich door de wens om alleen fair trade, biologisch, lokaal voedsel te consumeren dat vrij is van hormonen, antibiotica en genetische modificatie (GMO).⁴³ De ethische halal beweging is vooral uiterst kritisch over de vleesindustrie. Zij stelt dat de misstanden binnen deze industrie geen recht doen aan het ethische belang dat islam schenkt aan dierenwelzijn en milieu-ethiek. Zij pleiten voor alternatieven, zoals ethisch halal vlees. De afgelopen decennia zijn er verschillende initiatieven genomen om op deze wens in te spelen.

De ethische halal beweging roept haar achterban op om geen vlees van de halal vleesindustrie te consumeren, maar te streven naar ethisch verantwoorde alternatieven. In de huidige tijd is dat een uitdaging, want door globalisatie is er sprake van een (gedeeltelijke) ‘*delocalizing*’ van halal voedsel.⁴⁴ Dit betekent dat moslims niet meer uitsluitend op hun *lokale* autoriteiten en persoonlijke relaties kunnen vertrouwen om te bepalen wat halal en *ṭayyib* is. Tegenwoordig wordt halal vlees in veel grote steden bij de supermarkt aangeboden. De oorsprong van dit halal vlees is echter moeilijk te herleiden.

Wereldwijd zijn er veel certificeringsorganisaties als paddenstoelen uit de grond geschoten om het vertrouwen te herstellen. De ethische halal beweging zet zich hier echter ook tegen af, omdat zij het proces niet transparant vindt.⁴⁵ Bovendien zijn deze organisaties onderdeel van het probleem, vinden de critici, omdat zij de wanpraktijken binnen de vleesindustrie legitimeren. Het ontbreken van ethisch halal vlees doet moslims besluiten om voor een alternatief te kiezen: een vegetarisch of veganistisch dieet. Dat is het tweede thema dat veel aandacht vraagt van de ethische halal beweging.

2.2.4. Het vegetarische en veganistische dieet

*“Men encroached on our ancestral lands. They captured sheep, cows, horses, mules, and asses from among us and enslaved them, subjecting them to the exhausting toil and drudgery of hauling, being ridden, ploughing, drawing water, and turning mills. They forced us to these things under duress, with beatings, bludgeoning’s, and every kind of torture and chastisement our whole lives long.”*⁴⁶

De bovenstaande passage komt uit het werk ‘*The Case of the Animals versus Man before the King of the Jinn*’. Dit werk van ‘*Ikhwān al-safā*’ (‘Brethren of Purity’) is wellicht de meest uitgebreide kritiek uit de moslimliteratuur op de houding van mensen ten aanzien van dieren.⁴⁷ Het werk is ook een referentie voor moslims om hun vegetarische en veganistische dieet keuze te legitimeren.

In de literatuur zijn er enkele moslimgeleerden die worden getypeerd als pioniers van het vegetarische en veganistische dieet.⁴⁸ Vaak werd dit onderwerp vanuit dierenwelzijn en dierenrechten benaderd. De meest prominente pionier was B.A. Masri (1914-1993). Al in de jaren

⁴² Zie hoofdstuk 3 voor een theologische bespreking van dit begrip.

⁴³ Klein, et. al., *The Handbook of Food and Anthropology*, 10

⁴⁴ *Idem*, 49

⁴⁵ *Idem*

⁴⁶ Goodman et. al., *Epistles of the Brethren of Purity: The Case of the Animals versus Man Before the King of the Jinn*, 107

⁴⁷ Foltz, *Animals in Islamic Tradition and Muslim Cultures*, 105

⁴⁸ *Idem*

tachtig schreef hij diverse werken om het dierenwelzijn vanuit islamitisch perspectief te belichten.⁴⁹ Het bekendste werk van Masri dat tegenwoordig circuleert, is *'Animal Welfare in Islam'*.⁵⁰ In dit boek is hij uiterst kritisch over de bio-industrie en stelt dat zij er praktijken op nahouden die haaks staan op de islamitische ethiek.⁵¹ Hoewel Masri tijdens zijn hele leven vegetarisch was, is hij in zijn werken terughoudend in het actief oproepen tot een vegetarisch dieet.⁵² Hij vindt dat een bewuste moslim kritisch moet nadenken over de intensieve veehouderij. Volgens Masri kan een moslim vaak zelf tot de conclusie komen dat er betere alternatieven bestaan. Ook kan een moslim besluiten om compleet te stoppen met het eten van vlees. Hij roept in zijn werken de moslimgeleerden op om zich in te spannen om tot nieuwe interpretaties (*Ijtihād*) te komen.

Tegenwoordig is er binnen de moslimgemeenschap een stijgende trend te zien van voorstanders van een vegetarisch en veganistisch dieet. Zij onderstrepen de algemene principes van het ethische halal dieet, maar gaan een stap verder. Een ethisch halal dieet bevat -in navolging van de profeet- geen of zo weinig mogelijk dierlijke producten.⁵³ Ook vinden zij in de islamitische principes, zoals rentmeesterschap (*khilāfa*), kosmische balans (*mizān*), en afleggen van rekenschap (*hisāb*), directe gronden voor hun dieet. Zij leggen een direct verband tussen deze gronden en hedendaagse argumenten, zoals dierenwelzijn, milieubescherming en gezondheidsbevordering.⁵⁴ Ook stellen zij dat dierlijke producten niet zijn toegestaan als zij niet voldoen aan de halal- *ṭayyib* ethos. Zij bekritisieren moslims die alleen verwijzen naar de islamitische jurisprudentie (*fiqh*), maar stellen dat dierlijke producten in de geest van de islamitische spijswetten benaderd dienen te worden.

Toch blijft deze beweging een marginaal verschijnsel, want de meerderheid van de moslims zijn nog steeds omnivoren. Bovendien stellen zij dat het eten van dierlijke producten vanuit de islamitische traditie expliciet is toegestaan. Een verbod wordt vooral geassocieerd met andere religies die daar meer uitgesproken in zijn, zoals het Boeddhisme en Jāinisme. Ondanks deze weerstand lukt vegetarische en veganistische moslims steeds beter om hun verhaal te vertellen. In veel landen zijn er diverse organisaties en initiatieven ontstaan die hier een bijdrage aan leveren. Binnen de ethische halal beweging is dit geluid ook steeds duidelijker hoorbaar via de verschillende online-communities⁵⁵

2.2.5. Initiatieven vanuit de online-communities

De afgelopen decennia zijn er in de internationale context een significant aantal initiatieven ontsproten als antwoord op de bio-industrie.⁵⁶ Dit betreft zowel organisaties die geen winstoogmerk hebben als kleinschalige ondernemers. Zij presenteren zich op een zeer persoonlijke manier. Op hun websites staan de namen van de oprichters, persoonlijke foto's en missieverklaringen. Hiermee proberen zij het gevoel te creëren van een persoonlijke relatie tussen consument en producent. Zij bieden de bewuste moslims een alternatief voor geglobaliseerd, anoniem en industrieel voedsel. Deze organisaties leggen daarbij een direct verband tussen biologisch en lokaal, enerzijds, en de islamitische traditie (*ṭayyib*), anderzijds⁵⁷. Hierbij valt op dat medestanders zich steeds vaker via de onlinewereld laten horen.

⁴⁹ Masri, *Islamic Concern for Animals*

⁵⁰ Masri, *Animal Welfare in Islam*

⁵¹ Masri, *Islamic Concern for Animals*, 27

⁵² *Idem*, 28

⁵³ Foltz, *Animals in Islamic Tradition and Muslim Cultures*, 110

⁵⁴ *Idem*, 85-100

⁵⁵ Bergeaud-Blacklerd et. al., *Halal Matters*, 130

⁵⁶ Klein, et. al., *The Handbook of Food and Anthropology*, 63

⁵⁷ Klein, et. al., *The Handbook of Food and Anthropology*, 63

Binnen deze ontwikkeling spelen blogs en websites een cruciale rol.⁵⁸ Sommige websites zijn deels commercieel, zoals 'My Halal Kitchen'.⁵⁹ De oprichtster van deze website verzorgt kooklessen en verkoopt kookboeken. Andere websites en blogs zijn puur educatief van aard. Zij bieden recensies over bedrijven en geven adviezen over gezond en eerlijk voedsel. Andere websites, zoals 'Healthy Muslims'⁶⁰, profileren zich als belangenbehartiger van de bewuste moslimconsument. Zij publiceren artikelen over diëten en een gezonde levensstijl.⁶¹ Deze organisaties zijn gericht op een internationaal moslimpubliek en moedigen eetgewoonten aan in lijn met de islamitische voedslethiek. Ook verwijzen zij regelmatig naar de preventieve en curatieve werking van het dieet zoals de Profeet dat gebruikte (*at-ṭibbu nabawī*). Hierbij worden ook (quasi-)wetenschappelijke en homeopathische publicaties aangehaald om de preventieve en curatieve werking van dit dieet te staven.⁶²

De voorstanders van het vegetarische en veganistische dieet zijn ook goed op internet vertegenwoordigd.⁶³ Vaak hebben zij zich langs de lijn van dierenwelzijn en – rechten georganiseerd. Een belangrijke speler is 'People for the Ethical Treatment of Animals' (PETA) die sinds 1998 ondersteuning biedt aan onlineorganisaties, zoals animalsinislam.com. De oorspronkelijke bedoeling van deze website was om moslims islamitische gronden te geven voor een vegetarisch en veganistisch dieet.⁶⁴ Ook verwijst de website naar publicaties van moslimgeleerden, (voedings)wetenschappers en artsen. Opvallend is dat de website sterk leunt op het gedachtegoed van B.A. Masri. Ook biedt de site een sectie 'Fatwas on Vegetarianism'. Hier zijn verschillende fatwa's te lezen van moslimgeleerden die permissie geven voor het vegetarische dieet. Naast deze site zijn er talloze blogs en sociale media fora die het vegetarische en veganistische dieet aanmoedigen. Zij bieden ruimte voor gesprekken en discussies en ook worden er bijvoorbeeld veganistische recepten gedeeld. Daarnaast bieden Facebook-pagina's, zoals 'Vegan Muslim Community' en 'The Vegan Muslim Initiative', een veilig platform om met gelijkgestemden van gedachten uit te wisselen. Sommige leden geven aan nog niet een volledig vegetarisch leefstijl te volgen, maar vooral een semi-vegetarisch dieet te hanteren. Ook geven leden elkaar tips en adviezen om bepaalde familiegelegenheden en islamitische feestdagen goed 'door te komen'. Zo worden er bijvoorbeeld tijdens het Offerfeest tips gegeven om een 'vegan-eid' te houden.

Binnen de ethische halal beweging zijn er ook voorstanders die weliswaar begrip hebben voor een vegetarisch en veganistisch dieet, maar stellen dat de moslimgemeenschap op zoek moet gaan naar ethische alternatieven. Moslims kunnen bijvoorbeeld kiezen om biologisch halal vlees te kopen. Zij vinden dat de misstanden binnen de bio-industrie niet moeten leiden dat het kind met het badwater wordt weggegooid. Ook dicht bij huis bestaan er noemenswaardige organisaties die dit in de praktijk brengen, zoals het Belgische 'Green Islam'.⁶⁵ Zij heeft zich vanaf de oprichting duidelijk laten inspireren door initiatieven, zoals Abraham Natural Produce en Willowbrook Organic Farm. In de internationale context zijn deze organisaties onderdeel van een breder netwerk dat in deze thesis het 'Green Muslim Network' wordt genoemd.

⁵⁸ *Idem*

⁵⁹ Myhalalkitchen.com (Geraadpleegd op 01-04-2020)

⁶⁰ HealthyMuslims.com (Geraadpleegd op 01-04-2020)

⁶¹ Klein, et. al., *The Handbook of Food and Anthropology*, 62

⁶² <https://www.youtube.com/playlist?list=PL273FD4BE4FFF66D7> (Geraadpleegd op 01-04-2020)

⁶³ Foltz, *Animals in Islamic Tradition and Muslim Cultures*, 97 en 110

⁶⁴ Foltz, *Animals in Islamic Tradition and Muslim Cultures*, 114

⁶⁵ Bergeaud-Blacklerd et. al., *Halal Matters*, 127

2.3. Green Muslim Network

2.3.1. Inleiding

In de internationale context is er een belangrijk netwerk van moslimgeleerden en organisaties dat zich inzet om het ethische halal dieet op de kaart te zetten: Green Muslim Network. Zij voorziet verschillende initiatieven van een islamitisch kader. Dit netwerk bestaat grofweg uit twee sub-netwerken die met elkaar verbonden zijn: Zaytuna College en Cambridge Muslim College.

2.3.2. Zaytuna College

Het eerste netwerk is georganiseerd rondom het Zaytuna College in Berkeley dat in 2009 haar deuren opende. De oprichters Hamza Yusuf en Zaid Shakir spelen een essentiële rol om de missie van de organisatie te realiseren: *“grounding students in the Islamic scholarly tradition as well as in the cultural currents and critical ideas shaping modern society.”*⁶⁶

Het is niet geheel verrassend dat de ethische halal beweging in Berkeley ontsproot. Sinds de jaren zestig is deze Californische staat vruchtbare bodem geweest voor diverse voedselbewegingen, waaronder *‘Berkeley’s Food Movement’*.⁶⁷

Yusuf is een invloedrijke geleerde van Amerikaanse afkomst en diverse kranten en publicaties zien hem als één van de grootste en invloedrijkste islamitische geleerden in het Westen.⁶⁸ De afgelopen decennia heeft Yusuf zich vaak uitgesproken over de noodzaak dat de moslimgemeenschap haar dieet verandert. Op internet circuleren diverse video’s van Yusuf, waarin hij waarin hij zijn visie op het islamitische dieet schetst.⁶⁹

Ook Zaid Shakir, ook wel bekend als de *‘Green (eco-)Imam’*, speelt een belangrijke rol binnen het Green Muslim Network. Hij is betrokken bij verschillende internationale verdragen en initiatieven die streven naar een duurzame en eerlijke wereld.⁷⁰ Ook islamitische voedslethiek krijgt in zijn lezingen veel aandacht.⁷¹ Shakir is ook een inspiratie voor veel moslims, waaronder Ibrahim Abdul-Mateen. In zijn bestseller *‘Green Deen’* vertelt hij: *“I was blessed to have Imam Zaid Shakir edit a copy of Green Deen in its early stage. The copy was very different from the document you now hold, and that is due in large part to his reorienting my approach through his finely tuned red ink.”*⁷²

Abdul-Mateen, die ook een periode aan Zaytuna College heeft gestudeerd, wijdt deel 4 van zijn boek volledig aan islamitische voedslethiek. Hij tracht een grassroots beweging (verder) in gang te brengen die de islamitische voedslethiek in de praktijk brengt.

Zowel Yusuf als Shakir zijn kritisch over moderne ontwikkelingen, zoals genetisch gemodificeerd voedsel en ‘overconsumptie’, die ‘spirituele waarheden’ in diskrediet brengen en natuurlijke hulpbronnen overmatig aanwenden.⁷³ Binnen Zaytuna College zijn er vele moslimgeleerden die deze mening delen.⁷⁴ Zij krijgen via Zaytuna College een platform om hun ideeën over islamitische voedslethiek te delen.⁷⁵ Recent heeft Zaytuna College een academische conferentie georganiseerd

⁶⁶ <https://zaytuna.edu/about> (Geraadpleegd op 12-04-2020)

⁶⁷ Fairfax et. al., *California Cuisine and Just Food*, xi

⁶⁸ <https://www.theguardian.com/world/2001/oct/08/religion.uk> (Geraadpleegd op 01-03-2020) en <https://www.newyorker.com/books/page-turner/where-islam-meets-america> (Geraadpleegd op 01-03-2020)

⁶⁹ Een goed voorbeeld is de video waarin hij in gesprek met Dr. Abdullah Ali, eveneens als docent verbonden aan het Zaytuna College, zijn visie op het gebalanceerde dieet uitlegt. <https://youtu.be/ASJXp-zV98> (Geraadpleegd op 07-03-2020)

⁷⁰ <https://zaytuna.edu/academics/faculty/zaid-shakir> (Geraadpleegd op 15-04-2020)

⁷¹ <http://www.khaleafa.com/khaleafacom/observing-a-green-ramadan-with-imam-zaid-shakir> (Geraadpleegd op 15-04-2020)

⁷² Abdul-Matin, *Green Deen. What Islam teaches about Protecting the Planet*, 197

⁷³ Bano, *The Revival of Islamic Rationalism*, 158

⁷⁴ Bano, *The Revival of Islamic Rationalism*, 208

⁷⁵ Korb, S. (2015). *Light Without Fire. The Making of America’s First Muslim College*, 175

met de titel *'Halal & Tayyib: Rethinking the Ethical'*.⁷⁶ Ook grondlegger van de islamitische milieuethiek Seyyed Hossein Nasr heeft in het recente vakblad *'Renovatio'* zijn visie gegeven op het islamitische dieet.⁷⁷ Een andere moslimdenker, Dr. Umar Faruq Abd-Allah, verzorgt aan het Zaytuna College de cursus *'Permaculture Design'* die door Shakir wordt aanbevolen met de woorden: *"Muslims have always endeavored to be good stewards of the earth and pioneers in food production. Join us as we endeavor to revive that aspect of our glorious past."*⁷⁸

Dawood Yassine kan zich goed vinden in deze visie.⁷⁹ Hij is binnen Zaytuna College werkzaam als docent en *'Director Center for Ethical Living & Learning'*. Yassine heeft zijn MA Thesis gewijd aan *'Tayyib: The Foundation of Ethical Eating and Conscious Consumption'*.⁸⁰ Ook is hij mede-initiatiefnemer van de website *'Beyondhalal.org'* waarmee hij zijn ideeën over islamitische voedslethiek in de praktijk brengt. Op deze site wordt informatie verstrekt en worden boeken aanbevolen over islamitisch ethisch voedsel. Ook beveelt men verschillende organisaties aan die eerlijk en duurzaam voedsel aanbieden. Vooral ethisch halal vlees krijgt een prominente plek op de website. In dit verband is Nuri Friedlander, medeoprichter is van de site, ook een belangrijke speler. Recent is hij aan de Harvard University gepromoveerd op het onderwerp *"Islamic law, ethics, and animal slaughter"*. Een andere moslimgeleerde die hier ook over heeft gepubliceerd is Musa Furber.⁸¹ Hoewel hij niet direct verbonden is aan Zaytuna College wordt zijn werk wel aanbevolen op hun site.⁸² Ook deelt hij verschillende gemeenschappelijke netwerken, zoals Cambridge Muslim College.⁸³

2.3.3. Cambridge Muslim College

Aan de andere kant van de oceaan bevindt zich een tweede netwerk dat is georganiseerd rondom het Cambridge Muslim College. Dit netwerk in Groot-Brittannië lijkt kleiner, maar is wel nauw verbonden met het netwerk van Zaytuna College. Verschillende moslimgeleerden gelieerd aan Zaytuna College, zoals Zayd Shakir en Ingrid Mattson, hebben bijgedragen aan de oprichting en het onderwijsprogramma.⁸⁴

De invloedrijke moslimgeleerde Abdul-Hakim Murad (T.J. Winter), medeoprichter en decaan van Cambridge Muslim College, speelt een belangrijke rol binnen dit netwerk. In het verleden heeft hij aan verschillende projecten van het Zaytuna College bijgedragen, zoals het spirituele reisprogramma *'Rihla'*. Op internet circuleren diverse video's, zoals *'Food and Gluttony'* en *'Eating Truly Halal'*, waarin hij zijn visie op de islamitische voedslethiek geeft.⁸⁵ Ook Murad zet zich scherp af tegen de wanpraktijken van de voedselindustrie en eetgewoonten van moslims. Vooral de halal vleesindustrie is een mikpunt van kritiek.

Binnen het netwerk van Murad zijn er directe relaties met initiatieven die een alternatief bieden voor de vleesindustrie. Een goed voorbeeld is *'Willowbrook Farm'* dat zich aan de rand van Oxford

⁷⁶ <https://youtu.be/xC6utbxgFvQ> (Geraadpleegd op 01-02-2020)

⁷⁷ <https://renovatio.zaytuna.edu/article/can-we-live-in-harmony-with-nature> (Geraadpleegd op 15-04-2020)

⁷⁸ www.zaytuna.edu/pdc (Geraadpleegd op 15-04-2020)

⁷⁹ <https://youtu.be/vkaAA6Qxvrs> (Geraadpleegd op 15-04-2020)

⁸⁰ <https://youtu.be/7M-oXNGF9lo> (Geraadpleegd op 02-01-2020)

⁸¹ <https://tabahresearch.org/en/?publication=intensive-animal-farming-wrongs-responsibilities>

en <https://tabahresearch.org/en/?publication=rights-and-duties-pertaining-to-kept-animals>

(Geraadpleegd op 12-12-2019)

⁸² Furber, *Etiquette With The Quran*

⁸³ <https://youtu.be/R-kdCqICF7w>

⁸⁴ <http://cambridgemuslimcollege.ac.uk/wp-content/uploads/newsletter2018-web.pdf> (Geraadpleegd op 16-04-2020)

⁸⁵ <https://youtu.be/yWXyybuWe8k> en <https://youtu.be/AhOaJ4SVMfc> (Geraadpleegd op 16-04-2020)

bevindt.⁸⁶ Deze 'First UK halal farm – Ethically Reared and Sustainably Farmed' wordt door de schoonzus van Murad en haar man gerund.⁸⁷ Deze oprichters geloven in het zogenaamde principe van 'Responsible Stewardship': "We believe it is our duty to take seriously the role of steward for Gods creation (Khalifa), to produce food naturally and sustainably (Tayyib) – and to be grateful for the food we receive (Halal). In practice this means we adopt a responsible and holistic approach to all aspects of food production, from the farm to fork."⁸⁸

Een andere vooraanstaande moslimgeleerde die een significante rol speelt binnen dit netwerk is Sheikh Yahya (John) Rhodus. Op 19-jarige leeftijd bekeerde hij zich tot de islam en begon hij zijn studie bij Hamza Yusuf.⁸⁹ Hij heeft vele jaren studierend in het Midden-Oosten doorgebracht en na zijn terugkomst in de Verenigde Staten was hij enige tijd fulltime docent aan het Zaytuna College.⁹⁰ Hoewel zijn wortels aan de andere kant van de oceaan liggen, heeft Rhodus tijdens zijn PhD in Cambridge samengewerkt met Abdul Hakim Murad. Tegenwoordig verzorgt hij regelmatig lezingen voor Cambridge Muslim College. Op internet circuleert ook een video met de titel 'Food and Spirituality', waarin hij zijn visie op islamitische voedslethiek geeft.⁹¹ Rhodus is ook bevriend met Nuri Friedlander, medeoprichter beyondhalal.org, die al eerder in het netwerk van Zaytuna College aan bod is gekomen.

2.3.4. Nadere analyse Green Muslim Network

De bovenstaande schets van het Green Muslim Network laat de verwevenheid en wederkerigheid van dit netwerk zien. Ze maken gebruik van elkaars fora en nemen deel aan elkaars projecten om hun visie op de islamitische voedslethiek voor het voetlicht te brengen. Bij een nadere bestudering van het netwerk vallen een aantal zaken op ten aanzien van de benadering van de islamitische traditie, de (etnische) achtergrond van de moslimgeleerden, de gelaagdheid van het netwerk en hun publicaties over islamitische voedslethiek.

Allereerst delen zij dezelfde visie op de islamitische traditie: een benadering die rationaliteit, spiritualiteit en islamitisch juridische traditie op een bepaalde manier combineert. Men kan deze moslimgeleerden ook wel scharen onder de categorie 'neo-traditionalisme'. Het neo-traditionalisme richt zich op het doen herleven van de islamitische traditie volgens de vier soennitische wetscholen (*madhāhib*), waarbij zij tegelijkertijd veel aandacht en waardering schenkt aan het islamitische soefisme (*taṣawwuf*).⁹² Deze neo-traditionalistische moslimgeleerden worden ook wel 'islamitische rationalisten' genoemd omdat zij moslims vertrouwd maken met de filosofische en mystieke dimensies van hun geloof.⁹³

De grote aantrekkingskracht van Zaytuna College en Cambridge Muslim College heeft te maken met hun vermogen om islamitische ethiek te vertalen naar de alledaagse realiteit die begrijpelijk is voor (jonge) hoogopgeleide moslims in het Westen. Dit is ook goed terug te zien in hun visie op de islamitische voedslethiek. De maatschappelijke omstandigheden van deze moslims, die tegenwoordig hoger opgeleid en financieel draagkrachtiger zijn, zorgt voor een vruchtbare voedingsbodem voor het herleven van dit islamitisch rationalisme.⁹⁴

⁸⁶ <https://www.willowbrookfarm.co.uk/aboutus> (Geraadpleegd op 20-04-2020)

⁸⁷ Bano, *The Revival of Islamic Rationalism*, 209

⁸⁸ <https://www.willowbrookfarm.co.uk/aboutus> (Geraadpleegd op 20-04-2020)

⁸⁹ <https://cambridgemuslimcollege.teachable.com/p/aphorisms> (Geraadpleegd op 14-04-2020)

⁹⁰ https://seekersguidance.org/course_teacher/yahya-rhodus/ (Geraadpleegd op 14-04-2020)

⁹¹ Yahya Rhodus, Food and Spirituality, geraadpleegd op 14-04-2020 via <https://youtu.be/YB0gD48jRB4>

⁹² Bano, *The Revival of Islamic Rationalism*, xii

⁹³ *Idem*, xiii

⁹⁴ *Idem*

Ten tweede is het opvallend dat de moslimgeleerden binnen dit netwerk bijna alleen uit moslimbekeerlingen bestaan.⁹⁵ Zij laten door hun kennis over verschillende (religieuze) tradities zien dat de islam kan bijdragen aan de uitdagingen binnen de westerse samenleving. Ook op het gebied van de voedslethiek bieden zij alternatieve benaderingen door vanuit de islamitische traditie te reflecteren op moderne inzichten. Opvallend is dat veel van deze moslimgeleerden voor hun bekering tot de islam al een grote betrokkenheid toonden ten aanzien van voedslethiek.

Ten derde, het ontspruiten van het Green Muslim Network lijkt vooral een fenomeen in de Angelsaksische wereld. Een soortgelijke ontwikkeling lijkt zich nog niet te voltrekken in de rest van de Westerse wereld.⁹⁶ Verder lijkt de Zaytuna College (Verenigde Staten) meer invloed uit te oefenen op CMC (Groot Brittannië). Dit kan te maken hebben met het gegeven dat in de Verenigde Staten een veel grotere populatie van moslimbekeerlingen woont die zich bezighouden met educatieve activiteiten. Ook speelt de economische invloed van Amerikaanse moslims een rol.⁹⁷ Zij zijn dus financieel draagkrachtiger waardoor de organisaties een hogere bijdragen kunnen vragen van hun deelnemers.

Ten vierde is er ook nog een bepaalde gelaagdheid en onderscheid te maken tussen eerste en tweede generatie moslimgeleerden. De eerste generatie, zoals Yusuf, Shakir en Murad, hebben een voortrekkersrol gehad. Zij hebben de weg geplaveid voor de tweede generatie, zoals Abdul-Mateen, Yasin en Rhodus die veel van de initiatieven en ideeën binnen de moslimgemeenschap verder kunnen brengen.

Tot slot, het is opvallend dat er vanuit het netwerk weinig geschreven literatuur bestaat over islamitische voedslethiek. Vooral de eerste generatie moslimgeleerden delen hun visie meestal via online nieuwsbronnen, zoals Youtube. Binnen de tweede generatie lijkt er een trendbreuk te zijn, want zij zetten deze visies wel op papier. Abdul-Mateen, Yasin en Friedlander hebben respectievelijk een boek, thesis en PhD over dit onderwerp geschreven. In het volgende hoofdstuk zullen de theologische ideeën van dit netwerk over de voedslethiek worden behandeld.

⁹⁵ *Idem*, 16

⁹⁶ Bano, *Modern Islamic Authority and Social Change*, 13

⁹⁷ *Idem*, 27

3. Theologische onderbouwingen van de ethische halal beweging

3.1. Inleiding

In het vorige hoofdstuk is er een schets gegeven van de ontstaansgeschiedenis en het gedachtegoed van de ethische halal beweging. We hebben gezien dat deze beweging wortel heeft geschoten binnen het Green Muslim Network. Het gedachtegoed van deze beweging kristalliseert zich grofweg rondom twee thema's:

1. De kenmerken van het ethische halal dieet
2. De theologische gronden voor een vegetarisch en veganistisch dieet

In dit hoofdstuk wordt inhoudelijk stilgestaan bij de theologische ideeën van betrokkenen bij het Green Muslim Network. De denkers in dit netwerk zijn in het vorige hoofdstuk getypeerd als neo-traditionalisten. Zij benaderen de islamitische traditie vanuit een combinatie van rationaliteit, spiritualiteit en islamitische juridische traditie. Bij voedslethiek speelt vooral het islamitische soefisme een belangrijke rol. Ook deze dimensie zal in dit hoofdstuk de revue passeren.

Zoals in het vorige hoofdstuk is aangegeven, bestaan er weinig publicaties van vooraanstaande moslimdenkers binnen de Green Muslim Network. Dit geldt met name voor de voorstanders van het vegetarische en veganistische dieet. Er is daarom gekozen om, naast de geringe publicaties, vooral de video-lezingen te analyseren die via verschillende onlinefora toegankelijk zijn. Het is belangrijk om op te merken dat het, binnen de reikwijdte en beperkingen van deze thesis, het niet mogelijk is om een volledig overzicht te schetsen van alle begrippen en discussies. Er is getracht om een inhoudelijke behandeling te schetsen van de meest voorkomende thema's.

3.2. Kenmerken van het islamitische ethische dieet

3.2.1. Algemene islamitisch-ethische principes

Allereerst is het handig om te beginnen met het islamitische (voedsel)ethische kader van het Green Muslim Network. Abdul-Mateen heeft deze principes overzichtelijk weergegeven:⁹⁸

1. Understanding the Oneness of God and His creation (*tawhīd*)
2. Seeing signs of God (*ayāt*) everywhere
3. Being a steward (*khalīfah*) of the Earth
4. Honoring the covenant, or trust, we have with God (*amānah*) to be protectors of the planet
5. Moving toward justice (*'adl*)
6. Living in balance with nature (*mīzān*)

Volgens Abdul-Mateen zijn de voedselkeuze die wij maken verweven met de bovenstaande zes principes.⁹⁹ Een goed voorbeeld is volgens Abdul-Mateen de omgang met (drink)water.¹⁰⁰ Water is een teken (*āya*) van God's schepping, want alle levende organismen op aarde delen deze bron (*tawhīd*). De mens dient als rentmeester (*khalīfah*) verstandig en rechtvaardig (*'adl*) om te gaan met wat hem is toevertrouwd (*amānah*). Dit kan alleen door in het in de praktijk brengen van een gebalanceerde levenswijze (*mīzān*), waarbij alle vormen van waterverspilling worden voorkomen.

⁹⁸ Abdul-Matin, *Green Deen. What Islam teaches about Protecting the Planet*, 5

⁹⁹ *Idem*, 143

¹⁰⁰ *Idem*, 118

Hij stelt dat voedselkeuze een goede graadmeter is van de loyaliteit van moslims aan de islamitische ethische principes.

3.2.2. Ṭayyib: de ethische dimensie van halal

In alle lezingen en publicaties over voedslethiek is het begrip 'ṭayyib' het centrale thema.¹⁰¹ Yusuf en Shakir verwijzen veelvuldig naar Koranverzen over voedsel(consumptie) waarin zowel de woorden halal en ṭayyib voorkomen.¹⁰² Oorspronkelijk werd ṭayyib, dat zij vertalen met het Engelse 'pure'¹⁰³, binnen de islamitische traditie geassocieerd met voedsel dat met rechtmatig inkomen is verkregen¹⁰⁴. Zij stellen echter dat dit begrip in de huidige context vooral op de ethische dimensie van voedsel slaat. Het begrip ṭayyib kent, in de historische en exegetische context, een grote 'lexicologische flexibiliteit'.¹⁰⁵ Moslimgeleerden maken hier handig gebruik van door via dit begrip te wijzen op het belang van dierenwelzijn, milieu-ethiek en een gezonde levensstijl. Halal en ṭayyib gaan hand in hand en zijn dus intrinsiek met elkaar verbonden.

Rhodus is van mening dat halal voedsel in bepaalde gevallen onethisch kan zijn "when you understand that behind that particular thing, is a lot of injustice."¹⁰⁶ Hij stelt dat 'halal' weliswaar het fundament is waar voedsel aan moet voldoen, maar dat het slechts een basiswaarde of ondergrens vormt. Moslims dienen vooral te streven naar datgene wat hoger in waarde is, en dat is ṭayyib.¹⁰⁷

3.2.3. Relatie fysieke- en spirituele dimensie

In veel lezingen en werken over voedslethiek wordt er een extra dimensie gegeven aan ṭayyib: er wordt een directe relatie gelegd tussen "doing righteous works and eating pure foods."¹⁰⁸ Diverse Koranverzen en profetische tradities worden hierbij aangehaald.¹⁰⁹ Yusuf stelt dat de energie om goede zaken te verrichten in principe alleen uit ṭayyib voedsel komt.¹¹⁰ In hun lezingen wordt er regelmatig een extra betekenis gegeven aan de gevleugelde uitspraak "je bent wat je eet".¹¹¹ Men waarschuwt ook voor de spirituele effecten van onachtzaamheid inzake ṭayyib. Vanuit verschillende profetische overleveringen wordt de boodschap verkondigd dat een moslim weliswaar dag en nacht kan bidden, maar dit weinig waard is als zijn voedsel niet ṭayyib is.¹¹² Een soortgelijk voorbeeld van de relatie tussen het fysieke en spirituele in voedselgebruik is de parallel die Yusuf trekt tussen het spirituele en het fysieke hart: beide kunnen door een onethisch dieet hard worden ('hardhearted')¹¹³

3.2.4. Een gematigd dieet

Volgens moslimgeleerden binnen het netwerk is een islamitisch-ethisch dieet een gematigd dieet dat geen verspilling en excessen kent. Een extravagant dieet kan leiden tot het verbreken van het verbond (*amānah*) met God en het verstoren van de kosmologische balans (*mīzān*). Men gaat als rentmeester (*khalifa*) niet verstandig om met de aardse bronnen.

¹⁰¹ Yusuf en Shakir, *Agenda to change our condition*, 52

¹⁰² Koran 2:168; 5:88; 8:69 en 16:114.

¹⁰³ Ook andere termen worden gebruikt voor de betekenis van ṭayyib, zoals 'wholesome' and 'good'. Zie ook <https://youtu.be/xC6utbxgFvQ> (Geraadpleegd op 30-03-2020)

¹⁰⁴ Yusuf en Shakir, *Agenda to change our condition*, 52

¹⁰⁵ Armanios et. al., *Halal Food. A history*, 245-246

¹⁰⁶ <https://youtu.be/YB0gD48jRB4> (Geraadpleegd op 14-03-2020)

¹⁰⁷ *Idem*

¹⁰⁸ Yusuf en Shakir, *Agenda to change our condition*, 52

¹⁰⁹ *Idem*

¹¹⁰ <https://youtu.be/ASJXp-zV98> (Geraadpleegd op 05-02-2020)

¹¹¹ <https://youtu.be/YB0gD48jRB4> (Geraadpleegd op 14-03-2020)

¹¹² <https://youtu.be/ASJXp-zV98> (Geraadpleegd op 05-02-2020)

¹¹³ Yusuf, *Purification of the Heart: Signs, Symptoms and Cures of the Spiritual Diseases of the Heart*, 39

Vaak worden Koranverzen geciteerd waarin, na het benoemen van voedselconsumptie, direct de vermaning komt om niet de 'grens' te overschrijden.¹¹⁴ Volgens moslimgeleerden verbiedt de Koran verspilling (*at-tabdhīr*) en overdaad (*al-isrāf*).¹¹⁵ Een moslim dient alleen datgene te consumeren dat in zijn behoefte voorziet. Bovendien heeft een moslim die halal én *ṭayyib* consumeert minder nodig om verzadigd te raken. Dit leidt vaak, ingegeven door profetische overleveringen, tot praktische adviezen, om bijvoorbeeld alle onderdelen van een dier op te eten en niks op het bord achter te laten. "Men weet niet in welke gedeelte van het eten de zegening zit en dient dit niet "aan de duivel over te laten".¹¹⁶

Binnen het netwerk wordt er geen duidelijk beeld geschetst van wat een gematigd dieet zou inhouden. Het dominante discours, dat haaks staat op de gangbare eetcultuur, is dat men zo weinig mogelijk voedsel dient te consumeren. Volgens betrokkenen gaf de profeet het goede voorbeeld, want hij koos voor een ascetisch dieet.¹¹⁷

Ook Yusuf volgt in zijn lezingen meestal de bovenstaande redenering, maar maakt in één van zijn recente video's een kanttekening.¹¹⁸ Hij stelt dat een ascetisch dieet niet voor iedereen is bedoeld, want *in principe* is er geen limiet als voedsel halal en *ṭayyib* is. Degenen die voor een ascetisch dieet kiezen, hebben bewust gekozen voor een spiritueel pad dat veel ontberingen kent. Het volgen van dit ascetische dieet is dus eigenlijk bedoeld voor een specifieke groep moslims.

Andere moslimgeleerden, zoals Murad, zijn het hier niet mee eens. Hij vindt dat de eetbalans tegenwoordig volledig is verstoord.¹¹⁹ Het herstellen van een ethische halal dieet vraagt om een grote inspanning en een duidelijke boodschap. Volgens hem is de moslimgemeenschap oververtegenwoordigd in de statistieken van dieet-gerelateerde ziekten, zoals obesitas en diabetes.¹²⁰ Zij hebben de cultuur van '*grazing and snacking*' geadopteerd.¹²¹ Moslims dragen hiermee bij aan een wereld met een schril contrast: aan de ene kant van de wereld gaan mensen dood van de honger en aan de andere zijde overlijden mensen ten gevolge van overconsumptie. Een dergelijke situatie staat volgens Murad haaks op het islamitische principe om te streven naar rechtvaardigheid (*ʿadl*) en compassie (*rahmah*).

Murad stelt dat een islamitisch ethisch dieet in een principe een gematigd dieet is, maar dat een moslim in eerste instantie dient te streven naar een ascetisch dieet. Als het ego eenmaal is getemd, dan kan men daarna besluiten om de teugels enigszins te laten vieren.¹²²

3.2.5. Het temmen van het ego

De bovenstaande principes worden vaak behandeld in werken en lezingen, waarin de spirituele levensreis (*sulūk*) van de gelovigen centraal staat. Een belangrijk onderwerp is het temmen van het ego en het beteugelen van de (innerlijke) grillen. Al eerder is aangegeven dat het islamitisch soefisme binnen het netwerk van het Green Muslim Network een grote rol speelt. Veel moslimgeleerden binnen dit netwerk benadrukken de noodzaak tot het ontwikkelen van zelfdiscipline bij eetgewoonten. Volgens hen biedt het islamitische soefisme veel handvaten om tot zelfdiscipline te komen.

Binnen het netwerk wordt gewezen op dieperliggende spirituele oorzaken die ten grondslag liggen aan de verstoorde voedselethiek.¹²³ Vooral de term '*gluttony*' (gulzigheid en vraatzucht) wordt veelvuldig genoemd als hoofdoorzaak. Murad stelt dat God de mens in een perfecte balans heeft

¹¹⁴ Koran 07:31 en 17:26-27

¹¹⁵ <https://youtu.be/ASJXp-zV98> (Geraadpleegd op 05-02-2020)

¹¹⁶ *Idem*

¹¹⁷ <https://almadinainstitute.org/blog/vegan-sunnah/> (Geraadpleegd op 20-04-2020)

¹¹⁸ <https://youtu.be/ASJXp-zV98> (Geraadpleegd op 05-02-2020)

¹¹⁹ <https://youtu.be/traCzvtCFjl> (Geraadpleegd op 04-02-2020)

¹²⁰ *Idem*

¹²¹ <https://youtu.be/LoATZM1aN08> (Geraadpleegd op 04-02-2020)

¹²² <https://youtu.be/traCzvtCFjl> (Geraadpleegd op 04-02-2020)

¹²³ <https://youtu.be/AhOaj4SVMfc> (Geraadpleegd op 04-02-2020)

geschapen met een natuurlijk metabolisme dat aangeeft wanneer hij honger heeft.¹²⁴ Tegenwoordig worden deze natuurlijke inclinaties (*fitrah*) niet meer herkend door diepliggende ‘eetstoornissen’. Murad stelt dat mensen vanwege diverse onderliggende oorzaken ‘overconsumeren’, zoals uit angst en zorg, om iets te vergeten en omwille van comfort. In plaats van het innerlijke kompas te gebruiken, wordt de mens geleid door de externe prikkels die deze disbalans probeert te overcompenseren. Dit heeft echter rampzalige gevolgen voor de mens en de wereld. Het volgen van de menselijke grillen en driften heeft ervoor gezorgd dat ook moslims geen goede renmeester (*khalifah*) zijn. De mens heeft zichzelf verlaagd naar een vorm die erger is dan een parasiet, aldus Murad, omdat zelfs het moederorganisme niet wordt gespaard. Moslims dienen het innerlijke ‘beest’ te temmen, want het is absoluut niet wat hen definieert. Volgens Moslimgeleerden binnen het netwerk bieden de werken van Ghazali belangrijke spirituele adviezen.

3.2.6. Ghazali: de voordelen van honger

Tijdens de lezingen over islamitische voedslethiek staat Ghazali’s (d. 1111) magnum opus *Ihya' 'ulūm ad-din* centraal, waarin ook de relatie tussen voedsel en spirituele groei wordt behandeld. Er wordt vaak verwezen naar het door Murad vertaalde en becommentarieerde boek uit dit werk.¹²⁵ In *Al-ghazali on Disciplining the Soul and on Breaking the Two Desires* wordt uitvoerig ingegaan op de “voordelen van honger” om het ego te temmen. Honger wordt dan voorgesteld als dé manier om het spirituele hart te reinigen.

Murad onderstreept in zijn lezingen het belang dat Ghazali gaf aan dit onderdeel van zijn werk, omdat hier de kern van de innerlijke problemen mee is gemoeid.¹²⁶ Hij verwijst ook vaak naar het voorbeeld van de profeet die honger verkoos boven de wereldse geneugten. Ook Ghilan deelt deze mening en stelt dat de profeet Mohammed de keus had om een extravagant leven te leiden, maar dat hij koos voor een ascetisch bestaan.¹²⁷ Het waren geen externe (economische) factoren die de profeet en zijn metgezellen noopte tot een ascetisch bestaan, maar het was een weloverwogen keuze en dit kwam vooral tot uiting in hun eetgedrag.

Murad probeert het ascetische dieet in een breder (spiritueel) perspectief te plaatsen. Het ‘pad van honger’ stelt een persoon in staat om niet innerlijk gehecht te zijn aan de wereldse zaken. Ghazali probeert duidelijk te maken dat het uiteindelijke doel niet het verliezen van de eetlust is, maar de serene gradatie van dankbaarheid (*shukr*) te bereiken. Voedsel en drinken zijn slechts een afleiding op deze weg. Het (vrijwillig) vasten kan helpen om de eetlust te beteugelen.

3.2.7. (Vrijwillig) vasten en zorgvuldigheid

Het ‘pad van de honger’ is in de islam gereguleerd met de vastenmaand. Het vasten is een belangrijke randvoorwaarde om tot een betere voedslethiek te komen, want “*learning to control the appetite is one of the most powerful means of controlling the self and achieving taqwā*”.¹²⁸ Binnen het netwerk worden moslims vooral opgeroepen om extra vrijwillig te vasten, omdat dit de weg naar zelfdiscipline kan versnellen.¹²⁹

Een ander belangrijk concept waar regelmatig naar wordt verwezen is de Engelse term ‘*al-war*’ dat zij vertalen met het Engelse ‘scrupulousness’ (zorgvuldigheid). In verschillende werken wordt benadrukt dat zorgvuldigheid de basis is voor de voedselkeuzes van een moslim. In bepaalde gevallen is het zelfs aan te raden datgene wat toegestaan (*mubāḥ*) is na te laten, want dit kan leiden tot meer zelfdiscipline. Yusuf en Shakir geven aan dat “*the greatest rule is the one provided by the Messenger*

¹²⁴ *Idem*

¹²⁵ Winter, *Al-ghazali on Disciplining the Soul and on Breaking the Two Desires*

¹²⁶ <https://youtu.be/AhOaj4SVMfc> (Geraadpleegd op 04-02-2020)

¹²⁷ <https://almadinainstitute.org/blog/vegan-sunnah/> (Geraadpleegd op 20-04-2020)

¹²⁸ Yusuf en Shakir, *Agenda to change our condition*, 53

¹²⁹ *Idem*

of Allah (...) who said, "Leave what gives you doubt for what does not give you doubt."¹³⁰ Dit is ook een belangrijke regel die voorstanders van een vegetarische en veganistische dieet aandragen. In de volgende paragraaf wordt stilgestaan bij hun theologische onderbouwing.

3.3. Theologische gronden voor een (semi-)vegetarisch dieet

3.3.1. Inleiding

We zagen hiervoor al hoezeer de consumptie van vlees een terugkerend thema is waarin de discussie over islamitisch voedselthiek bij uitstek tot uiting komt. Vrijwel alle moslimgeleerden binnen het Green Muslim Network zijn voorstander van een semi-vegetarisch dieet, waarin vleesconsumptie niet is verboden, maar wel een marginale rol speelt. In deze discussie speelt dierenwelzijn en het (actief) zoeken naar alternatieven, zoals 'Green Dabiha', een belangrijke rol. Sommige moslimgeleerden vinden ook precedenten in de islamitische traditie om voor een puur vegetarisch dieet te kiezen, maar plaatsen hier wel kanttekeningen bij. In deze paragraaf zullen de verschillende argumenten de revue passeren.

3.3.2. Semi-vegetarisch dieet

Er worden verschillende theologische argumenten gebruikt om voor een semi-vegetarisch te kiezen. In alle lezingen wordt er verwezen naar het belang van dierenwelzijn, het voorbeeld van de profeet en de gevolgen voor mens en milieu.

Dierenwelzijn

Tegenwoordig zijn volgens Yusuf en Shakir veel van de 'vleesbronnen' niet *ṭayyib* en dienen deze vermeden te worden.¹³¹ Een diervriendelijke omgeving en productiemethode zijn essentieel om het eindproduct te laten voldoen aan *ṭayyib*.¹³² Binnen het netwerk wordt vooral benadrukt dat, in lijn met het profetisch advies, het houden en slachten van dieren op een 'perfecte manier' (*iḥsān*) dient te geschieden.¹³³ Een product dat het predicaat 'halal' bevat, kan in veel gevallen zelfs onethisch zijn als het niet aan deze diervriendelijke voorwaarden voldoet. Opvallend is dat echter niemand het woord 'haram' in de mond neemt, maar er worden wel vraagtekens gezet of het vlees 'truly halal' is.¹³⁴ Verder is er binnen het Green Muslim Network weinig discussie over het effect van verdoofd slachten op *ṭayyib*.¹³⁵ Men lijkt zich vooral druk te maken over de vraag in hoeverre verdoving voor de slacht kan leiden tot het overlijden van het dier. Dit laatste is namelijk niet toegestaan.¹³⁶

Voorbeeld van de profeet

Naast dierenwelzijn zijn er ook andere theologische argumenten om terughoudend te zijn in vleesconsumptie. Moslimgeleerden stellen dat de huidige consumptie van vlees in strijd is met de islamitische traditie. Voorheen aten moslims alleen vlees tijdens het Offerfeest en op speciale gelegenheden.¹³⁷ Bovendien, stelt Yusuf, komt men bij de bestudering van het leven van de profeet en zijn metgezellen tot de conclusie dat zij 'technisch gesproken semi-vegetarisch' waren. Yusuf, die

¹³⁰ Yusuf, *Purification of the Heart: Signs, Symptoms and Cures of the Spiritual Diseases of the Heart*, 39

¹³¹ Yusuf en Shakir, *Agenda to change our condition*, 53

¹³² Abdul-Matin, *Green Deen. What Islam teaches about Protecting the Planet*, 148

¹³³ <https://youtu.be/ASJXp-zV98> (Geraadpleegd op 05-02-2020)

¹³⁴ Abdul-Matin, *Green Deen. What Islam teaches about Protecting the Planet*, 149

¹³⁵ *Idem*

¹³⁶ <https://youtu.be/ASJXp-zV98> (Geraadpleegd op 05-02-2020)

¹³⁷ Yusuf, *Purification of the Heart: Signs, Symptoms and Cures of the Spiritual Diseases of the Heart*, 170

zichzelf ook 'semi-vegetarian' noemt¹³⁸, stelt dat de profeet zelden vlees at.¹³⁹ Hij gaat ook in één van zijn lezingen uitvoerig in op het verhaal van de Khalif Umar die iemand berispte omdat hij frequent vlees at.¹⁴⁰ Bovendien stelt hij dat islamitisch gezien vlees geen noodzaak is. Hij gebruikt daarbij de theologische term 'darūrah' (noodzaak) om zijn argumenten nog meer gewicht te geven.

Mens en milieu

Een ander theologisch argument om voor een vleesarm dieet te kiezen, is het gevolg voor mens en milieu. Het regelmatig consumeren van vlees leidt tot ziekten van het spirituele- en fysieke hart. In veel lezingen wordt verwezen naar de uitspraak van Ali ibn Abi taalib waarin hij zegt dat: *"consistently eating meat made the heart hard."* Yusuf stelt dat *"this is certainly true in physical science and has been demonstrated scientifically. We should also trust that it is true in the spiritual understanding as well."*¹⁴¹ Bovendien stelt hij dat frequente vleesconsumptie tot economisch onrecht in de wereld leidt. Een vleesrijk dieet staat haaks op de islamitische voedselprincipes, zoals het streven naar rechtvaardigheid ('adl) en balans (mizān).¹⁴²

3.3.3. Green Zabiha

Als iemand toch besluit om vlees te eten, dan dient een moslim vooral te kiezen voor 'free-range' en 'organic'. Abdul-Mateen heeft dit 'Green Zabiha'¹⁴³ genoemd en een passage uit zijn boek vat dit idee goed samen:

*"Thousands of years ago, Allah gave us the template for healthy eating: organic, free-range halal, or permissible, foods. By opting for locally grown seasonal produce and by using only meat from pasture-raised, grass-fed, and humanely treated livestock, we move away from the injustice of the factory farm system and toward practices that reflect the principle of justice (adl). We are what we eat, just as we are connected to everything in the universe because of the Oneness of God and His creation (tawhid)."*¹⁴⁴

Abdul-Mateen stelt dat Green Zabiha God's bedoeling is en dit de enige weg is naar gezond en 'vrolijk' vlees.¹⁴⁵ Dawood heeft een andere manier gevonden om dicht bij het concept van Green Zabiha te komen: door te jagen in het wild. Het belichaamt voor hem het rentmeesterschap en hij voelt zich daardoor intens verbonden met God's schepping.¹⁴⁶

3.3.4. Vegetarisch dieet

Er zijn weinig moslimgeleerden binnen het netwerk die zich expliciet uitspreken voor een zuiver vegetarisch dieet. Voorstanders stellen dat er verschillende theologische precedents zijn voor een dergelijke keus, maar nuanceren dit consequent. Toch stelt Yusuf in één van zijn video's dat het vegetarische dieet tot het voorbeeld van de profeet behoort, maar plaatst hier wel een belangrijke theologische kanttekening bij.¹⁴⁷ Allereerst stelt hij dat er een metgezel was - met de toepasselijke bijnaam 'Abā Lahm' (Vader van het vlees) - die niet van vlees hield. De profeet had diens vegetarische keus goedgekeurd. Volgens Yusuf behoort het vegetarische dieet tot de categorie 'sunnah by iqraar': een handeling van een metgezel waar de profeet (stilzwijgend) mee heeft

¹³⁸ https://youtu.be/ASJXp_zV98 (Geraadpleegd op 05-02-2020)

¹³⁹ <https://islamondemand.com/the-science-of-shariah-hamza-yusuf/> (Geraadpleegd op 01-03-2020)

¹⁴⁰ https://youtu.be/ASJXp_zV98 (Geraadpleegd op 05-02-2020)

¹⁴¹ Yusuf en Shakir, *Agenda to change our condition*, 59

¹⁴² *Idem*

¹⁴³ Letterlijk: Groene rituele slacht.

¹⁴⁴ Abdul-Matin, *Green Deen. What Islam teaches about Protecting the Planet*, 144

¹⁴⁵ *Idem*, 177

¹⁴⁶ <https://beyondhalal.org/love-hunting/> (Geraadpleegd op 26-04-2020)

¹⁴⁷ https://youtu.be/ASJXp_zV98 (Geraadpleegd op 05-02-2020)

ingestemd.¹⁴⁸ Echter, stelt hij hier een belangrijke voorwaarde: *“You can’t do it as an act of devotion. Because the Sunnah, the prophet personal Sunnah, is to eat meat. But by today’s standards he would be considered a semi-vegetarian. He ate very little meat.”*

Een moslim kan dus wel een vegetarisch dieet volgen, maar dit is dan een persoonlijke keuze. Een dergelijke keuze valt dus in het wereldse domein (*Mu’āmalāt*) en niet het religieuze domein (*‘ibādāt*). Ook Murad onderstreept dit door te stellen dat er wel vegetarische moslims bestaan, maar dat er geen plek is voor het islamitisch vegetarisme.¹⁴⁹ De islam is volgens hem een gebalanceerde levenswijze die vleesconsumptie niet verbiedt.

3.4. Theologische gronden voor een veganistisch dieet

3.4.1. Het dominante theologische discours

Veel moslimgeleerden zijn enthousiast over een (semi-)vegetarisch dieet, maar wijzen een veganistisch dieet af. Yusuf vindt dit niet stroken met de natuurlijk aanleg van de mens (*‘anti-fitrah*).¹⁵⁰ Ook stelt hij dat de Koran en profetische traditie duidelijk voorbeelden geven dat dierlijke producten een gunst zijn van God. Yusuf, die de soefi’s prijst voor hun eetdiscipline, is kritisch op degenen die zich in zijn ogen volledig onthouden van alle gunsten die God hen heeft gegeven.¹⁵¹ Dawood is het hiermee stellig eens en zegt hier in een gesprek met jongeren het volgende over: *“...it’s kufri an-ni’mah, that could also be seen as rejection of a blessing. He facilitates something for you, and you say: no I am cool.”*¹⁵²

In bepaalde opzichten lijkt Yusuf wel begrip te hebben voor het veganisme: *“I know that a lot of the principles of veganism are very sound, like having a lot more vegetables.”*¹⁵³ Echter wijst hij dit principieel af, omdat er ook historisch en islamitische gezien geen precedent is voor een dergelijk dieet. Bovendien kunnen mensen erg ziek worden van een veganistisch dieet. Hij stelt dat een islamitisch dieet zich kenmerkt door *“moderation and balance”*.¹⁵⁴

3.4.2. Yahya Rhodus

Binnen het Green Muslim Network behoort Yahya Rhodus tot de enkele moslimgeleerden die enthousiast zijn over het veganistische dieet. Rhodus heeft geen artikelen of boeken gepubliceerd die het veganisme vanuit islamitisch perspectief behandelen. Wel circuleert er op internet een video, met de titel ‘Food and Spirituality’, waarin hij ingaat op dit onderwerp.¹⁵⁵ In zijn lezing is duidelijk een worsteling te merken met het verzoenen van een veganistisch dieet en de islamitische traditie. Volgens Rhodus laat de voedselgeschiedenis zien dat het dieet van de mens voornamelijk een plantaardig dieet was. Toen hij na zijn bekering een veganistisch dieet aanhield, werd hij geconfronteerd met een afwijzende houding van moslims: *“Then I became Muslim and I was criticized heavily after: why are you making the halal haram, brother? I wasn’t doing that. It wasn’t my preference. And I actually to be honest, I felt a lot better when I was a vegetarian than a vegan. Anyway...”*¹⁵⁶

¹⁴⁸ Het (stilzwijgend) instemmen van de profeet.

¹⁴⁹ Abdal Hakim Murad, To Eat Meat or Not?, geraadpleegd op 08-03-2020 via <https://youtu.be/VISAQr0wXi8>

¹⁵⁰ <https://youtu.be/ASJXp-zV98> (Geraadpleegd op 05-02-2020)

¹⁵¹ *Idem*

¹⁵² <https://youtu.be/H99hjUPBZ9c> (Geraadpleegd op 08-04-2020)

¹⁵³ <https://youtu.be/ASJXp-zV98> (Geraadpleegd op 05-02-2020)

¹⁵⁴ *Idem*

¹⁵⁵ <https://youtu.be/YB0gD48jRB4> (Geraadpleegd op 14-03-2020)

¹⁵⁶ *Idem*

Net als veel andere moslims werd Rhodus bekritiseerd om zijn veganistisch dieet.¹⁵⁷ De bovenstaande passage impliceert dat hij *nu* geen veganist meer is, maar hij laat niet het achterste van zijn tong zien. Rhodus lijkt wel te suggereren dat dit een persoonlijke keus kan zijn door enthousiast over zijn eigen ervaring te vertellen.

3.4.3. Mohamed Ghilan

De voorstanders van een veganistisch dieet komen niet alleen uit de hoek van moslimbekeerlingen. Een goed voorbeeld is de Canadese moslimgeleerde Dr. Mohamed Ghilan die hieraan verschillende 'podcasts' heeft gewijd.¹⁵⁸

In de basis verwijst Ghilan naar dezelfde argumenten die ook voorstanders van het (semi-)vegetarische dieet aanhalen. Alleen gebruikt hij ook andere concepten uit de islamitische traditie, zoals het '*maqāṣid al-sharī'a*' (onderliggende doelstellingen van de sharia).¹⁵⁹ Dit concept speelt bij zijn betoog voor een veganistisch dieet een belangrijke rol.

Hij citeert moslimgeleerden, zoals Dr. Taha Jabir Al-Alwan en Dr. Ahmad Al-Raysuni¹⁶⁰ uit de '*maqāṣid school*', om zijn argumenten kracht bij te zetten: "*focusing on the particulars can at times serve as a vehicle to undermine the universals. Sometimes a legal action can be unethical.*"¹⁶¹

Volgens Ghilan hebben moslims die zich bewust zijn van de wanpraktijken binnen de voedselindustrie geen andere keus dan voor een veganistisch dieet te kiezen. De specifieke verzen en profetische overleveringen die eten van dierlijke producten toestaan, dienen in de brede context te worden geplaatst. De universele waarden waar de islam voor staat, gaan niet samen met de wanpraktijken binnen de voedselindustrie. Moslims die in deze tijd blijven kiezen voor dierlijke producten ondergraven de (hogere) doelstellingen van de Sharia. Moslims dienen dan ook uit de 'halal-bubbel' te stappen, want ook halal voedsel is onderworpen aan deze bio-industrie.

Opvallend is dat Ghilan nergens claimt dat consumptie van dierlijke producten principieel onethisch is, maar hij gebruikt een contextueel argument om tot deze conclusie te komen. In zijn betoog is ook nergens iets te lezen over het zoeken naar ethische alternatieven, zoals Green Zabiha.

3.5. Conclusie

Vanuit het Green Muslim Network worden moderne (wetenschappelijke) inzichten over voedselconsumptie van een religieus kader voorzien. Halal wordt nog steeds belangrijk geacht, maar men stelt dat het onvoldoende is om zich alleen blind te staren op de legalistische dimensie van dit begrip. Het concept *ṭayyib* speelt een sleutelrol om de ethische dimensie van halal te benadrukken. Aan de hand van islamitisch-soefistische bronnen krijgt dit concept extra invulling door de relatie die men legt tussen het fysieke- en spirituele domein. De spirituele reiziger dient een uiterste inspanning te leveren om zijn voedsel(bron) aan alle voorwaarden van *ṭayyib* te laten voldoen. Bovendien is het islamitisch-ethische dieet vooral een gematigd semi-vegetarisch dieet.

Hoewel de meeste moslimgeleerden zich scherp afzetten tegen de moderne vleesconsumptie is voor de meesten van hen een zuiver vegetarisch- en veganistisch dieet een stap te ver. Moslims dienen opzoek te gaan naar ethische alternatieven, zoals Green Zabiha. Vegetarisme kan een persoonlijke voorkeur zijn, maar deze keus kan men niet als 'daad van aanbidding' beschouwen. Zij stellen dat er wel kan worden gesproken van vegetarische moslims, maar dat er geen plek is voor het islamitisch

¹⁵⁷ Zachary Twist, Operations director bij Zaytuna College, werd ook met dezelfde houding geconfronteerd. Hij bleef echter wel veganist en verdedigde zijn keus met: "*If you do not like something, why be forced to eat it?*" Zie Abdul-Matin, *Green Deen. What Islam teaches about Protecting the Planet*, 149 en 150

¹⁵⁸ <https://almadinainstitute.org/blog/vegan-sunnah/> (Geraadpleegd op 20-04-2020)

¹⁵⁹ Bano, *The Revival of Islamic Rationalism*, xii

¹⁶⁰ Al-Raysuni, *Imam Al-Shatibi's Theory of the Higher Objectives and Intentions of Islamic Law*

¹⁶¹ <https://almadinainstitute.org/blog/vegan-sunnah/> (Geraadpleegd op 20-04-2020)

vegetarisme.

Vooral het veganistisch dieet wordt door de moslimgeleerden afgewezen, omdat dit de afwijzing zou zijn van God's gunsten. Bovendien zou dit ongezond zijn en haaks staan op de natuurlijke aanleg van de mens (*fiṭrah*). Sommige moslimgeleerden lijken te suggereren dat een veganisme een persoonlijke keuze kan zijn, maar ondersteunen deze keuze niet openlijk. Ghilan spreekt -als uitzondering op de regel- een duidelijke voorkeur uit voor een veganistisch dieet. Om dit theologisch te onderbouwen, maakt hij gebruik van de redenering uit de 'maqāsid-school'. Hij stelt dat de onderliggende doelstellingen van de Sharia moslims geen andere keuze geeft dan alleen voor een veganistisch dieet te kiezen.

Het neo-traditionalisme biedt met haar strikte hechting aan de traditie onvoldoende raamwerk voor het islamitisch vegetarisme en –veganisme. Interessant zou zijn om verder te onderzoeken op welke manier concepten uit de 'maqāsid-school' ruimte biedt voor andere interpretaties.

4. De Groene Moslims en de ethische halal beweging

4.1. Inleiding

In de vorige hoofdstukken is de ontstaansgeschiedenis, het (theologische) gedachtegoed en de manifestatie van de islamitische voedsel-ethische beweging in globaal perspectief behandeld. Zoals in deze hoofdstukken naar voren kwam, heeft deze beweging in de internationale context vooral binnen het Green Muslim Network wortel geschoten. In dit hoofdstuk wordt onderzocht hoe deze beweging zich in Nederland manifesteert.

Een verkenning van het Nederlandse landschap van islamitische voedsel-ethiek laat een vrij homogeen beeld zien: vrijwel alle organisaties, websites en initiatieven zijn vooral bezig met de ‘halalvraag’: in hoeverre zijn producten volgens de islamitische spijswetten toegestaan? Verschillende Nederlandstalige websites geven het islamitisch oordeel over bepaalde ingrediënten, substanties, voedselbereidingen en eetgebruiken. Vaak zijn dit Arabischstalige teksten die naar het Nederlands zijn vertaald.¹⁶² Op sommige websites wordt dit geschaard onder ‘geboden en verboden’.¹⁶³ Ook zijn er islamitische boeken te koop die binnen dit ‘paradigma’ passen.¹⁶⁴ Op internet zijn er ook diverse fora te vinden, zoals maroc.nl, waarop discussies plaatsvinden over halal-producten.¹⁶⁵ Opvallend zijn ook de verschillende niet-religieuze voedingscentra die een ‘halal-rubriek’ op hun site hebben.¹⁶⁶ Soms zijn dit diëtisten die adviezen bieden over halalvoedsel.¹⁶⁷ Onder hen zijn ook organisaties, zoals ‘Voorlichtingsbureau Halalvoeding’, die zich laten inspireren door de islamitische traditie.¹⁶⁸ Een nieuw fenomeen zijn de organisaties die misstanden binnen de halal-industrie aan de kaak stellen. Een goed voorbeeld is ‘Stichting Halalpolitie’ die zich opstelt als adviseur, belangenbehartiger en waakhond van de Nederlandse moslimgemeenschap.¹⁶⁹

Een andere belangrijke actor binnen de Nederlandse context zijn de verschillende organen die als halal-certificeerders optreden. Zij hebben vooral op het gebied van halal vlees een flinke vinger in de pap. Nederland kent meer dan dertig organen die zich met halal-certificatie bezighouden, maar dit veld wordt gedomineerd door drie organisaties: ‘Halal Voeding in Voedsel’, ‘Control Office of Halal Slaughtering’ en ‘Halal Correct’.¹⁷⁰ Al deze organisaties kennen een andere ontstaansgeschiedenis, maar kenmerken zich door de uiteenlopende verzameling van deskundigheid en disciplines: chemici, voedingswetenschappers, moslimgeleerden, slachters en inspecteurs. Deze organisaties verschillen onderling soms over de eisen en voorwaarden waaraan halal vlees moet voldoen.

Deze bovenstaande organisaties en initiatieven zijn vrijwel alleen gericht op de legalistische definitie van halal. Zij bieden nauwelijks aandacht voor de ethische dimensie van halal. Een enkele keer wordt halal in verband gebracht met duurzaam en biologisch voedsel, maar dit is een uitzondering op de regel.¹⁷¹

¹⁶² <https://al-yaqeen.com/rubriekva/eten-drinken/> (Geraadpleegd op 13-05-2020)

¹⁶³ <https://www.vraagislam.nl/categorie/vraag-en-antwoord/geboden-en-verboden/> (Geraadpleegd op 13-05-2020)

¹⁶⁴ Zie bijvoorbeeld al-Qaraḍāwī, *Halal en Haram (Nederlandse vertaling)* en Aarab, *Halal. Gids over eten en drinken volgens de islam*.

¹⁶⁵ <https://www.maroc.nl/forums/islam-en-meer/348669-halal-producten.html> (Geraadpleegd op 13-05-2020)

¹⁶⁶ Zie bijvoorbeeld: <https://www.voedingscentrum.nl/encyclopedie/halal.aspx> (Geraadpleegd op 13-05-2020)

¹⁶⁷ Zie bijvoorbeeld: <https://www.dietcetera.nl/voedingsthemas/halal/> (Geraadpleegd op 13-05-2020)

¹⁶⁸ <http://www.ikeethalal.nl/> (Geraadpleegd op 13-05-2020)

¹⁶⁹ <https://halalpolitie.nl/over-ons/> (Geraadpleegd op 13-05-2020)

¹⁷⁰ Bergeaud-Blacklerd et. al., *Halal Matters*, 118

¹⁷¹ <http://www.ikeethalal.nl/wat-halalvoeding/> (Geraadpleegd op 13-05-2020)

Casestudie ‘De Groene Moslims’

In de Nederlandse context is er één organisatie die zich uitdrukkelijk hard maakt voor de ethische dimensie van halal: ‘De Groene Moslims’. Deze organisatie is voor deze thesis als ‘casestudie’ geselecteerd. Vanaf haar oprichtingsjaar (2009) vervult zij in Nederland een pioniersrol door duurzaamheidsthema’s vanuit islamitisch perspectief te belichten. Ook maakt zij zich hard voor de ethische dimensie van halal door dit begrip te koppelen aan milieubeheer, dierenwelzijn, voedslethiek en gezond leven. Daarnaast benadrukt zij dat halal een belangrijke standaard is, maar gaat een stap verder door aandacht te vragen voor de ethische dimensie. In Nederland probeert zij een beweging op gang te brengen -die in de internationale context- goed aansluit bij de ethische halal beweging. In dit hoofdstuk worden de kenmerken van deze beweging in Nederland in kaart gebracht.

4.2. Groene moslims

4.2.1. Visie, doel en (bestuurs)leden

Sinds 2009 tracht Stichting Groene Moslims vanuit een religieuze visie op duurzaamheid de moslimgemeenschap te betrekken bij oplossingen voor het klimaat- en het armoedeprobleem.¹⁷² Zij vindt haar inspiratie in de Koran en het voorbeeld van de profeet, want deze “bevatten veel aansporingen voor een duurzame omgang met de aarde, natuurlijke hulpbronnen, dieren en medemensen”.¹⁷³

De stichting is oorspronkelijk opgericht om de verkoop van biologisch halal vlees mogelijk te maken, maar tegenwoordig heeft zij haar doelstelling verbreed.¹⁷⁴ Zij streeft naar het bevorderen van het milieubewustzijn van moslimconsumenten en -ondernemers door hen aan te zetten tot duurzaam consumeren en maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO).¹⁷⁵ Ook tracht zij de belangen van bewuste consumenten te behartigen. Dit doet zij onder andere door de productie en verkoop van milieuvriendelijke, duurzame producten te stimuleren.¹⁷⁶

Groene moslims zet diverse middelen in om haar doelen te bereiken. Zij organiseert onder andere voorlichtingsbijeenkomsten, lezingen, workshops en wandelingen. Bij deze activiteiten werkt zij samen met geestverwanten die streven naar dezelfde doelen. Deze samenwerkingspartners delen overigens niet per se dezelfde (religieuze) inspiratiebron. Voorbeelden daarvan zijn Greenpeace, Groene Kerken en diverse studentenverenigingen.¹⁷⁷

Een aantal organisaties zijn nauwer verbonden met de Groene Moslims en bieden een platform voor haar gedachtegoed. Een goed voorbeeld is de website van ‘wijnblijvenhier.nl’. Vrijwel alle (voormalige) bestuursleden van de Groene Moslims hebben hier publicaties geplaatst over de Groene Moslims en aanverwante onderwerpen.

De (voormalige) bestuursleden bestaan voornamelijk uit tweede generatie moslims (veelal uit Turkije en Marokko) en bekeerde moslims. Net als in de Angelsaksische context spelen moslimbekeerlingen ook in Nederland een belangrijke rol. Bij de start van de stichting bestond ongeveer de helft van de moslimleden uit bekeerlingen.¹⁷⁸ Voormalig bestuursvoorzitter Hendrik Jan-Bakker heeft, samen met onder andere twee andere moslimbekeerlingen, de stichting opgericht. Het huidige bestuur en de

¹⁷² <https://www.groenemoslims.nl/about/> (Geraadpleegd op 30-04-2020)

¹⁷³ *Idem*

¹⁷⁴ <https://www.trouw.nl/nieuws/mohammed-at-niet-meer-dan-eenmaal-per-week-vlees~b35b794d/> (Geraadpleegd op 10-05-2020)

¹⁷⁵ <https://www.groenemoslims.nl/about/> (Geraadpleegd op 30-04-2020)

¹⁷⁶ *Idem*

¹⁷⁷ <https://www.trouw.nl/nieuws/mohammed-at-niet-meer-dan-eenmaal-per-week-vlees~b35b794d/> (Geraadpleegd op 10-05-2020)

¹⁷⁸ *Idem*

achterban kent meer etnische diversiteit. Op dit moment vormen studenten en (jonge) hoogopgeleide moslims de voorhoede van deze beweging. In 2019 telde de stichting ruim 30 teamleden en 283 donateurs.¹⁷⁹ Daarnaast zijn er verschillende online-*communities* die gelieerd zijn aan de Groene Moslims.

4.2.2. Online-community

Een belangrijke nieuwsbron van de Groene Moslims is de website en sociale media. Via deze fora deelt zij informatie over haar activiteiten. Dit platform is ook belangrijk voor adviezen en aanbevelingen voor producten en diensten die voldoen aan de islamitische criteria én duurzaamheidseisen.

Op de website groenemoslims.nl worden uitslagen, verslagen en artikelen gedeeld van de Groene Moslims en haar partners. De website wordt niet intensief bijgewerkt, maar biedt wel de actuele informatie over de stichting en een archief. Daarnaast versturen zij periodiek een nieuwsbrief die via een externe website zijn terug te lezen.

Via de sociale mediakanalen worden wel regelmatig berichten gedeeld. Groene moslims heeft één hoofdpagina 'Groene Moslims' (2.954 volgers) en twee gelieerde groepspagina's 'Groene Moslims Community' (2.642 leden) en 'Groene Moslims Maandelijks Wandelen' (696 leden). Op de pagina Groene Moslims verschijnen regelmatig berichten over activiteiten van de stichting en haar partners. Ook doet zij regelmatig aanbevelingen voor bepaalde boeken, artikelen en documentaires. Het thema duurzaamheid is de rode draad van vrijwel alle berichten. Opvallend is dat er bij veel berichten geen directe relatie wordt gelegd met de islamitische traditie. Islam is een belangrijke inspiratiebron, maar treedt bij de berichtgeving (vaak) niet op de voorgrond. Voedselethiek lijkt hier de uitzondering op de regel, want bij veel berichten is wel een verwijzing naar de Koran en de profetische traditie. Dit wordt in de volgende paragraaf verder besproken.

4.3 Islamitische voedselethiek

4.3.1. Inleiding

Aan de hand van een analyse van het archief van de website lijkt islamitische voedselethiek vooral in de beginfase van de organisatie een belangrijke rol te hebben gespeeld.¹⁸⁰ De nieuwsbrief bevat wel recentere berichten over naar voedsel-ethische thema's, maar meestal wordt dit als sub-thema benoemd. De Facebook-pagina lijkt een uitzondering, want hierop zijn wel veel recente verwijzingen te vinden.

Een mogelijke verklaring voor de bovenstaande constatering lijkt samen te hangen met de oorspronkelijke intentie van de oprichter van de stichting Hendrik-Jan Bakker: de verkoop van biologisch halal vlees. Sinds het vertrek van Bakker is de berichtgeving rondom (islamitische) voedsel-ethische kwesties aanzienlijk verminderd. Een andere factor is de politiek-maatschappelijke betrokkenheid van de organisatie tijdens de oploeiende discussie over (on)verdoofd ritueel slachten. Vooral in de periode van 2009 t/m 2014 deed de organisatie actief mee met debatten, petities en het aanschrijven van politici en politieke partijen.¹⁸¹ Een andere mogelijke verklaring is de persoonlijke affiniteit die bestuursleden hebben met de islamitische voedselethiek.¹⁸²

¹⁷⁹ <https://us17.campaign-archive.com/?u=420ab9e0cc06048159ee7e62d&id=599376e632> (Geraadpleegd op 02-05-2020)

¹⁸⁰ Het archief is op 'maanden' gecategoriseerd en bevat onder andere uitnodigingen, artikelen, literatuur(adviezen) en verslagen van de activiteiten van de Groene Moslims en haar partnerorganisaties.

¹⁸¹ <https://www.groenemoslims.nl/dossier-halal-slachten/> (Geraadpleegd op 02-05-2020)

¹⁸² Dit is bijvoorbeeld goed terug te zien bij voormalige bestuursleden die zich hier vaker over uitlieten. Zie bijvoorbeeld artikel van de voormalig bestuursvoorzitter Jamal Sherally op

4.3.2. Het islamitisch-ethisch dieet

Bij een eerste bestudering van de nieuwsbronnen over de Groene Moslims valt vooral op dat er niet veelvuldig wordt verwezen naar de islamitische traditie. Zij lijken vooral de boodschap te willen geven dat de islam een inspiratiebron is, maar dat dit niet altijd op de voorgrond hoeft te treden.¹⁸³ Een nadere bestudering nuanceert dit beeld: de organisatie publiceert zelf weinig over dit onderwerp, maar verwijst wel naar relevante websites, boeken en video's.¹⁸⁴ Vooral bij voedsel-ethiek wordt regelmatig naar de islamitische traditie gerefereerd. Er wordt veelvuldig verwezen naar begrippen als rentmeester (*khalīfah*), balans (*mīzān*) en rechtvaardigheid (*'adl*) die ook al in de vorige hoofdstukken bij het Green Muslim Network de revue zijn gepasseerd.¹⁸⁵ Op het gebied van islamitische voedsel-ethiek zijn er een aantal specifieke thema's waar de Groene Moslims zich over uitlaten.

Verspilling en overconsumptie

De Groene moslims zet zich, net als het Green Muslim Network, in om voedselverspilling en overconsumptie tegen te gaan. Zij stelt dat dit probleem nauw verbonden is met het armoedeprobleem en de scheve verdeling van de wereldwelvaart. Niet alleen komt dit in de visie expliciet naar voren, maar ook in de verschillende berichten die zij deelt.¹⁸⁶ In bepaalde gevallen wordt het tegengaan van de welvaartstweedeling ook theologisch onderbouwd.¹⁸⁷

De Groene Moslims stoort zich aan de 'wegwerpeconomie' en deelt frequent berichten over voedselverspilling en aanverwante onderwerpen. Soms verwijst zij naar een analyse in een krantenartikel¹⁸⁸, maar vaak doet zij dit ook aan de hand van het aanreiken van praktische 'groene tips', zoals duurzame recepten en producten.¹⁸⁹ Ook tijdens hun lezingen en workshops op scholen is het tegengaan van voedselverspilling een belangrijk thema.¹⁹⁰ Vooral werp- en afvalplastic in de voedselindustrie krijgt veel aandacht. Zij roepen op om geen plasticflessen meer te kopen.

De Groene Moslims wijst ook op het islamitische principe van voedselmatiging als alternatief voor overconsumptie. Oud-voorzitter Sherally stelt dat er in de islam veel aansporingen te vinden zijn over 'matigheid'.¹⁹¹ Zij geeft daarbij als voorbeeld een profetische overleving waarin staat dat "de mens kan volstaan met een paar happen...".¹⁹² Ook de Koran vermaant de mens om 'niet de grens te

<https://wijnblijvenhier.nl/35077/medicijn-of-gif-juz-7/?fbclid=IwAR1wHcP8WFY59LE1RTCl8lwbHDunWOsp5Ur6F7Wly9JhvmklQewAKIS6vCo> (Geraadpleegd op 02-05-2020)

¹⁸³ <https://whocares.me/artikel/deze-moslims-zien-groen-van-duurzaamheid/> (Geraadpleegd op 03-05-2020)

¹⁸⁴ <https://www.groenemoslims.nl/meer-lees-en-kijktips-2/> (Geraadpleegd op 03-05-2020)

¹⁸⁵ Zie bijvoorbeeld <https://www.groenemoslims.nl/wat-vertelt-de-sjaria-ons-over-een-duurzame-levenswijze-hendrik-jan-bakker/> (Geraadpleegd op 03-05-2020)

¹⁸⁶ <https://www.groenemoslims.nl/about/> (Geraadpleegd op 02-05-2020)

¹⁸⁷ <https://wijnblijvenhier.nl/35077/medicijn-of-gif-juz-7/?fbclid=IwAR1wHcP8WFY59LE1RTCl8lwbHDunWOsp5Ur6F7Wly9JhvmklQewAKIS6vCo> (Geraadpleegd op 02-05-2020)

¹⁸⁸ <https://decorrespondent.nl/4471/hoer-je-honderd-huishoudens-kunt-voeden-zonder-er-een-cent-voor-neer-te-leggen/297938498-2861f46a> (Geraadpleegd op 03-05-2020)

¹⁸⁹ https://www.volkskrant.nl/kijkverder/v/2018/recepten-voor-de-toekomst/?fbclid=IwAR1cKkcwN_3BrP9KvaTHx5bjeUs18z4Woj-Pa0yMwHsx7DziZsixXqKaEpY (Geraadpleegd op 03-05-2020)

¹⁹⁰ <https://www.facebook.com/groenemoslims1/posts/1857360874327842> (Geraadpleegd op 03-05-2020)

¹⁹¹ <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/in-feite-is-groene-moslim-een-pleonasme-groen-is-inherent-aan-de-islam~b9ff3cf7/> (Geraadpleegd op 04-05-2020)

¹⁹² Koran 5:87

overtreden' bij voedselconsumptie. Volgens haar roept de islam op om altijd de middenweg te bewandelen.¹⁹³ Dit is niet alleen goed voor het milieu, maar ook voor lichaam en geest. Oudvoorzitter Bakker onderstreept dit en stelt dat de geestelijke consequenties van voedselconsumptie meestal over het hoofd wordt gezien.¹⁹⁴

Het is geen verrassing dat de Groene moslims zich, net als het Green Muslim Network, afzet tegen de verspilling en overconsumptie. Opvallend is wel dat zij zich hier minder scherp over uitlaat dan haar internationale evenknie. Zij profileert zich dan ook als een organisatie die niet activistisch is, maar wel aandacht vraagt voor misstanden.¹⁹⁵

Biologisch halal

Voor de Groene Moslims is het ook belangrijk dat voedsel aan de biologische standaard voldoet. Net als het Green Muslim Network verwijst zij hiermee in feite naar het begrip *ṭayyib*, maar daar wordt vaak indirect naar gerefereerd. De website bevat slechts één artikel waar het begrip *ṭayyib* wordt aangestipt:

*“De definitie van “halal” (toegestaan) mogen we niet beperken tot de techniek van het ritueel slachten. De koran leert moslims om voedsel te eten dat zowel “halal” als “tayyeb” (puur, heilzaam) is, dus ons voedsel zou aan beide criteria moeten voldoen. Dit wil zeggen dat we rekening moeten houden met waar ons voedsel vandaan komt en onder welke omstandigheden het is bereid.”*¹⁹⁶

De bovenstaande uitleg sluit naadloos aan bij de definitie die het Green Muslim Network hanteert.¹⁹⁷ De Groene Moslims moedigt de consumptie van biologische en lokale producten aan die aansluiten bij de *ṭayyib* criteria.¹⁹⁸ Zij legt daarbij ook een directe relatie tussen Fair trade en *ṭayyib*, want alleen eerlijk voedsel kan heilzaam en puur zijn.

Biologisch voedsel krijgt vooral in de discussie over dierenwelzijn en halal vlees de meeste aandacht. De Groene Moslims verwijst op fora ook naar theologische literatuur om het belang van dierenwelzijn te benadrukken, zoals middels het bekende werk van B.A. Masri *‘Islamic concern for Animals’*.¹⁹⁹ Zij stelt dat de huidige gang van zaken binnen de halal vleesindustrie niet strookt met de voorschriften van de islamitische traditie, want dierenmishandeling door bijvoorbeeld opsluiting is verboden.²⁰⁰ Zij is voorstander van een ‘bezielde economie’ waarin meer oog is voor dierenwelzijn.²⁰¹ Voor veel leden is biologisch vlees de enige voedsel-ethische standaard die aan de islamitische standaard voldoet. In de praktijk kiezen sommige leden liever voor biologisch vlees dan halal vlees uit de halal slachthuizen. Zij zijn van mening dat de biologische veehouderij meer aan de islamitische criteria voldoet.²⁰²

¹⁹³ <https://wijblijvenhier.nl/35077/medicijn-of-gif-juz-7/?fbclid=IwAR1wHcP8WFY59LE1RTCl8lwbHDunWOsp5Ur6F7Wly9JhvmklQewAKIS6vCo> (Geraadpleegd op 02-05-2020)

¹⁹⁴ <https://www.groenemoslims.nl/voeding/> (Geraadpleegd op 05-05-2020)

¹⁹⁵ Trouw, <https://www.trouw.nl/duurzaamheid-natuur/voor-de-groene-moslims-is-het-overduidelijk-de-islam-en-groen-doen-horen-bij-elkaar~b29a2f01/> (Geraadpleegd op 03-05-2020)

¹⁹⁶ <https://www.groenemoslims.nl/voeding/> (Geraadpleegd op 05-05-2020)

¹⁹⁷ Zie hoofdstuk 2 en 3

¹⁹⁸ <https://www.groenemoslims.nl/voeding/> (Geraadpleegd op 05-05-2020)

¹⁹⁹ <https://www.groenemoslims.nl/dierenwelzijn-en-economie/> (Geraadpleegd op 05-05-2020)

²⁰⁰ <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/volgens-de-koran-mag-je-dieren-niet-opsluiten~baffe05d/> (Geraadpleegd op 15-05-2020)

²⁰¹ <https://www.groenemoslims.nl/persbericht-halal-slachten/> (Geraadpleegd op 06-05-2020)

²⁰² Zie commentaar bij https://www.facebook.com/groenemoslims1/posts/1817112985019298?_tn=-R (Geraadpleegd op 16-05-2020)

In het verleden heeft de stichting kleinschalige initiatieven ondernomen om in te spelen op de behoefte aan biologisch halal vlees.²⁰³ Dit sloot goed aan bij de geest van de stichting: een alternatief bieden voor de halal vleesindustrie. Het is de Groene Moslims echter niet gelukt om een project daarvoor levensvatbaar te maken. Oprichter Bakker heeft ook nog geprobeerd om deze ambitie middels het bedrijf 'Fitrah Food' te verwezenlijken, maar dit project was geen lang leven beschoren.²⁰⁴

Tegenwoordig is het voor leden van de Groene Moslims een uitdaging om betrouwbare aanbieders te vinden van biologisch halal vlees.²⁰⁵ Binnen het netwerk verwijzen leden en sympathisanten naar kleinschalige initiatieven.²⁰⁶ Een goed voorbeeld is het initiatief van Abderrahim Bouna die naast zijn beroep als 'stadsimker' ook biologisch halal vlees op bestelling aanbiedt. Op zijn gepersonaliseerde site is zijn visie op een duurzame wereld te lezen. De persoonlijke presentatie van Bouna past goed in het straatje van de initiatieven van de ethische halal beweging. Verder heeft Bouna samen met een andere ondernemer ook nog geprobeerd om biologisch halal vlees via het bedrijf 'Onsvlees' op grotere schaal aan te bieden.²⁰⁷ Echter is dit bedrijf ook niet goed van de grond gekomen.²⁰⁸

Er worden verschillende redenen genoemd voor het mislukken van initiatieven van biologisch halal vlees. Allereerst zijn er de logistieke- en belastingtechnische uitdagingen.²⁰⁹ Verder lijkt dit ook samen te hangen met het lage sociaaleconomische niveau van de moslimgemeenschap: biologisch halal vlees is duurder en biedt daardoor geen haalbare 'businesscase'.²¹⁰ Hoewel de interesse binnen de moslimgemeenschap groeit, heeft dit nog niet geresulteerd in een stabiele afzetmarkt.²¹¹ Ook het politiek-maatschappelijke discours over ritueel slachten lijkt een complicerende factor.²¹²

(On)verdoofd ritueel slachten

De afgelopen decennia hebben de Groene Moslims actief meegedaan aan het debat rondom ritueel slachten.²¹³ Zij neemt hier een bijzondere positie in: aan de ene kant zet zij zich af tegen de (halal) vleesindustrie, maar aan de andere kant is zij kritisch over het alternatief van *verdoofd* ritueel slachten.²¹⁴ Zij verwijst naar onderzoeken die aantonen dat pijn door onverdoofd ritueel slachten niet is bewezen en dat in bepaalde gevallen verdoving kan leiden tot overlijden voordat kan worden overgegaan tot de slacht zelf²¹⁵. Dit laatste maakt een dier niet meer ontvankelijk voor de rituele

²⁰³ <https://www.groenemoslims.nl/biologisch-geitenlamsvlees-van-wolverlei/> (Geraadpleegd op 05-05-2020)

²⁰⁴ In 2016 is Bakker, na ongeveer drie jaar, met het bedrijf gestopt, omdat hij vond dat zijn persoonlijke capaciteit de ambitie niet kon waarmaken. Zie ook <https://www.linkedin.com/in/hendrik-jan-bakker-68b2ba18/?originalSubdomain=nl> (Geraadpleegd op 02-05-2020)

²⁰⁵ Zij wijzen op kleinschalige ondernemers zoals Abderrahim Bouna <https://www.abderrahimbouna.com/> (Geraadpleegd op 16-05-2020)

²⁰⁶ <https://youtu.be/iLsCgsx9dCk> (Geraadpleegd op 16-05-2020)

²⁰⁷ <https://www.trouw.nl/duurzaamheid-natuur/onverdoofd-geslacht-en-biologisch-botst-dat-nee-zegt-de-bio-halal-ondernemer~b4b01441/> (Geraadpleegd op 16-05-2020)

²⁰⁸ De website www.onsvlees.nl is niet meer beschikbaar en op de persoonlijke 'LinkedIn-pagina' van Bouna wordt een einddatum van het bedrijf genoemd. Zie <https://www.linkedin.com/in/abderrahim-bouna-3062043b/?originalSubdomain=nl> (Geraadpleegd op 20-05-2020)

²⁰⁹ <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/in-feite-is-groene-moslim-een-pleonasme-groen-is-inherent-aan-de-islam~b9ff3cf7/>

²¹⁰ <https://www.trouw.nl/duurzaamheid-natuur/onverdoofd-geslacht-en-biologisch-botst-dat-nee-zegt-de-bio-halal-ondernemer~b4b01441/> (Geraadpleegd op 16-05-2020)

²¹¹ <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/volgens-de-koran-mag-je-dieren-niet-opsluiten~baffe05d/> (Geraadpleegd op 15-05-2020)

²¹² <https://www.facebook.com/events/1334311303277697/> (Geraadpleegd op 20-05-2020)

²¹³ <https://www.groenemoslims.nl/dossier-halal-slachten/> (Geraadpleegd op 06-05-2020)

²¹⁴ <https://www.groenemoslims.nl/moslimorganisaties-op-de-bres-voor-godsdienvrijheid-en-dierenwelzijn/> (Geraadpleegd op 06-05-2020)

²¹⁵ <https://wijnblijvenhier.nl/9994/de-democratie-geslacht/> (Geraadpleegd op 06-05-2020)

slacht.²¹⁶ Bovendien stelt zij dat ‘verdoving’ een vertekend beeld geeft, omdat het hier gaat om het dierenvriendelijke ‘kopschot’, vergassing of elektrocutie.²¹⁷ De Groene Moslims benadrukt vooral dat zij dierenwelzijn tijdens alle levensfacetten van het dier belangrijk vindt. Verder vindt zij dat een verbod op onverdoofd ritueel slachten haaks staat op de grondwettelijke rechten van religieuze minderheden. De organisatie pleit voor nader onderzoek en doet verschillende voorstellen om het dierenwelzijn in de (halal) slachthuizen te verbeteren.²¹⁸ Opvallend genoeg trekt zij hierin samen op met halal vlees-certificeerders, terwijl zij vaak erg kritisch is over deze organisaties.²¹⁹ Zij lijkt vooral samen te (willen) werken met certificeerders die streven naar diervriendelijke alternatieven. De Groene Moslims biedt op hun fora geen theologische onderbouwing voor hun standpunten, maar verwijst enkele keren naar lezingen en websites over dierenwelzijn.²²⁰ Vaak vermijdt zij theologische discussies over dit onderwerp, omdat bestuursleden zich daar niet bevoegd voor achten.²²¹

Het streven van de Groene Moslims naar biologisch halal vlees wordt in het politieke-maatschappelijke discours als een anomalie beschouwd. Halal vlees wordt vaak gezien als dierenvriendelijk en dit valt niet te verzoenen met de biologische standaard. In Europees verband is het dan ook niet meer toegestaan om het logo ‘biologische productie’ op producten aan te brengen “van dieren die ritueel zijn geslacht zonder voorafgaande bedwelming”.²²² Het ontbreken van biologisch halal vlees noopt bepaalde leden van de Groene Moslims tot het kiezen voor een alternatief: een vegetarisch of veganistisch dieet.²²³

4.4. Het vegetarische – en veganistische dieet

4.4.1. Semi-Vegetarische moslims

De Groene Moslims roept haar leden en sympathisanten op om minder vlees te consumeren. De oproep tot matiging is al eerder aan bod geweest, maar bij vleesconsumptie komt dit het sterkst tot uiting. Zij plaatst verschillende berichten op hun fora die de schadelijke effecten van overmatige vleesconsumptie aantonen voor mens, dier en milieu.²²⁴ Ook roept zij haar leden op om aan verschillende (landelijke)acties mee te doen, zoals ‘Nationale week zonder vlees’. Zij lijkt vooral de landelijke trend van een semi-vegetarisch dieet (flexitariër) te stimuleren.²²⁵

Groene moslims verwijst ook naar theologische precedentes om dit te legitimeren. De Groene Moslims stelt, net als het Green Muslim Network, dat de profeet Mohamed weinig vlees at: “niet meer dan eenmaal per week vlees”.²²⁶ De stapeling van wetenschappelijke - en theologische

²¹⁶ <https://www.groenemoslims.nl/moslimorganisaties-op-de-bres-voor-godsdienstvrijheid-en-dierenwelzijn/> (Geraadpleegd op 06-05-2020)

²¹⁷ <https://www.groenemoslims.nl/persbericht-halal-slachten/> (Geraadpleegd op 06-05-2020)

²¹⁸ *Idem*

²¹⁹ <https://www.groenemoslims.nl/circulaire-groene-moslims-inzake-standaardisatie-halal/> (Geraadpleegd op 06-05-2020)

²²⁰ <https://www.groenemoslims.nl/site-map/> (Geraadpleegd op 06-05-2020)

²²¹ Oud-voorzitter Sherally zegt hier het volgende over: "Dat is een theologische discussie waar ik niet genoeg kennis over heb". Zie <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/in-feite-is-groene-muslim-een-pleonasme-groen-is-inherent-aan-de-islam~b9ff3cf7/> (Geraadpleegd op 02-05-2020)

²²² <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2019-02/cp190015nl.pdf> (Geraadpleegd op 07-05-2020)

²²³ <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/in-feite-is-groene-muslim-een-pleonasme-groen-is-inherent-aan-de-islam~b9ff3cf7/> (Geraadpleegd op 07-05-2020)

²²⁴ <https://www.facebook.com/groenemoslims1/posts/2179672898763303> (Geraadpleegd op 07-05-2020)

²²⁵ <https://www.facebook.com/groenemoslims1/posts/2132032110194049> (Geraadpleegd op 05-05-2020)

²²⁶ <https://www.trouw.nl/nieuws/mohammed-at-niet-meer-dan-eenmaal-per-week-vlees~b35b794d/> (Geraadpleegd op 10-05-2020)

argumenten heeft ervoor gezorgd dat bepaalde leden en sympathisanten volledig zijn overgestapt op een vleesvrij dieet.

4.4.2. Vegetarische moslims

De Groene Moslims is een warme pleitbezorger van het vegetarische dieet. Veel leden kiezen voor een dergelijk dieet om de islamitische – en duurzaamheidsprincipes in de praktijk te brengen.²²⁷ Voor velen is het geen theologische, maar een noodgedwongen keuze, vanwege het ontbreken van een biologisch alternatief.²²⁸

De oproep van de Groene Moslims voor een vegetarisch dieet manifesteert zich op velerlei manieren. Allereerst geeft zij hier uiting aan door regelmatig -de eerder aangehaalde- argumenten voor vermindering van vleesconsumptie onder de aandacht te brengen. Met name het argument van dierenwelzijn voert de boventoon. Zij verwijst naar artikelen, boeken en documentaires die het vegetarische dieet aanprijzen.²²⁹ Ook serveren zij tijdens hun evenementen en bijeenkomsten vegetarisch eten. In bepaalde gevallen wordt er geen eten geserveerd, maar staat er wel expliciet vermeld dat de deelnemers zelf voor hun “vegetarische!” maaltijd moeten zorgen.²³⁰

Voor de Facebook-pagina wordt als vehikel gebruikt om het vegetarische dieet onder de aandacht van de achterban te brengen. Een belangrijk middel is het delen van persoonlijke verhalen van vegetarische moslims.²³¹ Zij portretteert leden die hun vegetarische dieet uitdrukkelijk benoemen als levensstijl.²³² Sympathisanten ervaren deze verhalen als inspirerend en het geeft hen een gevoel van verbondenheid.²³³ Dit is voor bepaalde leden belangrijk, omdat hun sociale omgeving hun vegetarische keus soms niet begrijpt of steunt.

Voor veel leden en sympathisanten is het kiezen voor een vegetarisch dieet een worsteling. Op de fora van de Groene Moslims en haar partnerorganisaties wordt hier openlijk over gediscussieerd. Deze worsteling kent meerdere dimensies en groepsdruk lijkt een significante rol te spelen. Allereerst maakt de culturele keuken het voor sommigen moeilijk om voor een vegetarisch dieet te kiezen, omdat veel gerechten vleesrijk zijn. Ook wordt hun vegetarische keuze vanuit de sociale omgeving als ‘lastig’ ervaren, omdat er rekening moet worden gehouden met deze dieet wens.²³⁴ Op een ander niveau is er ook nog een theologische worsteling: hoe kunnen zij deze keus verzoenen met hun religieuze traditie die vleesconsumptie niet verbiedt? Zij krijgen dikwijls de vraag voorgeschied: waarom heb je vlees haram gemaakt?²³⁵

De bovenstaande worsteling kwam ook al binnen het Green Muslim Network aan bod. Ook binnen de Groene Moslims geven veel leden aan dat het een persoonlijke keuze betreft die *ook* ingegeven is vanuit het belang dat de islam schenkt aan dierenwelzijn. Bovendien stellen zij dat het in de islam niet verplicht is om bepaald voedsel te eten. Andere (voormalige) (bestuurs)leden stellen dat het niet

²²⁷ <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/in-feite-is-groene-moslim-een-pleonasme-groen-is-inherent-aan-de-islam~b9ff3cf7/> (Geraadpleegd op 07-05-2020)

²²⁸ *Idem*

²²⁹ <https://www.groenemoslims.nl/dieren-2/> (Geraadpleegd op 30-04-2020)

²³⁰ <https://www.facebook.com/groups/1052774694800116/permalink/1667581383319441/> (Geraadpleegd op 09-05-2020)

²³¹ <https://www.facebook.com/notes/groene-moslims/portret-van-een-groene-moslim/1507703519293581/> (Geraadpleegd op 09-05-2020)

²³² <https://www.facebook.com/notes/groene-moslims/portret-van-een-groene-moslim/1507703519293581/> (Geraadpleegd op 09-05-2020)

²³³ Zie bijvoorbeeld <https://www.facebook.com/groenemoslims1/posts/1783867108343886> (Geraadpleegd op 17-05-2020)

²³⁴ <https://youtu.be/iLsCgsx9dCk> (Geraadpleegd op 16-05-2020)

²³⁵ Zie commentaar bij <https://www.facebook.com/groenemoslims1/posts/186643970675329>

toegestaan is om vanuit geloofsovertuiging vegetarisch te zijn.²³⁶ Zij zijn de mening toegedaan dat een moslim niet principieel tegen het doden van dieren mag zijn, omdat God dit ten behoeve van het levensonderhoud heeft toegestaan.²³⁷ Ook dit argument is herkenbaar binnen het Green Muslim Network. Ondanks deze mening tonen vrijwel alle leden wel begrip en respect voor deze persoonlijke keuze.²³⁸

Vanwege het bovenstaande is het voor de Groene Moslims moeilijk om *expliciet* steun uit te spreken voor een vegetarisch dieet. De Groene Moslims benadrukt vooral dat dit een persoonlijke keus is en dat zij iedereen verwelkomen.²³⁹

Een theologische onderbouwing voor de persoonlijke keuze is nergens direct op hun fora te vinden. Zij verwijzen wel naar websites, zoals animalsinislam.com, waar fatwa's over vegetarisme te lezen zijn.²⁴⁰

De voorgaande worsteling en discussie komt vooral tijdens het Offerfeest tot een climax. Immers, een goede moslim wordt geacht om tijdens deze periode een dier te offeren. Opvallend is dat de Groene Moslims via hun fora alternatieven aanprijzen, zoals een 'vegan-eid'.²⁴¹

4.4.3. Veganistische moslims

Binnen de Groene Moslims zijn er niet veel mensen die openlijk voor een veganistisch dieet kiezen.²⁴² Echter wordt hier wel veel over gesproken en gediscussieerd. Aan de ene kant worden de eerdergenoemde bezwaren voor een vegetarisch dieet bij de keus voor een veganistisch dieet nog sterker benadrukt. Aan de andere kant zijn er mensen die vinden dat de islamitische voedsel-ethische principes door een *veganistisch* dieet nog beter worden gewaarborgd. De Groene Moslims draagt de veganistische moslims een warm hart toe en dit manifesteert zich op verschillende manieren.

Allereerst verwijst de Groene Moslims op haar webpagina naar websites die het veganistische dieet aanprijzen.²⁴³ Dit betreffen zowel islamitische sites, zoals Islamicconcern.com, als de website van de Nederlandse Vereniging voor Veganisme.

Ten tweede plaatst zij op haar Facebook-pagina regelmatig veganistische tips en adviezen. Dit neemt verschillende vormen aan, zoals het delen van veganistische recepten en - producten. Ook het kweken van eigen groenten en fruit wordt aanbevolen als 'vegan-lifestyle'.²⁴⁴

Een interessante constatering is dat dit onderwerp vooral tijdens islamitische feestdagen en - maanden extra aandacht krijgt. De leden geven elkaar 'vegan-tips' om als veganistische moslim de Ramadan 'door te komen'.²⁴⁵ Ook deelt zij artikelen die haar leden uitdaagt om een 'Vegan ramadan' uit te proberen. In een recent artikel dat door één van de leden is gedeeld, stelt islamdeskundige Enis Odaci dat de profeet tijdens de Ramadan opriep tot het eten van dadels in plaats van schapen.

²³⁶ <https://youtu.be/iLsCgsx9dCk> (Geraadpleegd op 16-05-2020)

²³⁷ <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/in-feite-is-groene-moslim-een-pleonasme-groen-is-inherent-aan-de-islam~b9ff3cf7/> (Geraadpleegd op 07-05-2020)

²³⁸ <https://youtu.be/iLsCgsx9dCk> (Geraadpleegd op 16-05-2020)

²³⁹ <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/in-feite-is-groene-moslim-een-pleonasme-groen-is-inherent-aan-de-islam~b9ff3cf7/> (Geraadpleegd op 07-05-2020)

²⁴⁰ <https://www.groenemoslims.nl/dieren-2/> (Geraadpleegd op 30-04-2020)

²⁴¹ <https://www.facebook.com/groenemoslims1/posts/1993334780730450> (Geraadpleegd op 10-05-2020)

²⁴² <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/in-feite-is-groene-moslim-een-pleonasme-groen-is-inherent-aan-de-islam~b9ff3cf7/> (Geraadpleegd op 07-05-2020)

²⁴³ <https://www.groenemoslims.nl/links/> (Geraadpleegd op 05-05-2020)

²⁴⁴ <https://www.facebook.com/groenemoslims1/posts/1861726767224586> (Geraadpleegd op 10-05-2020)

²⁴⁵ <https://www.facebook.com/groenemoslims1/posts/1850184128378850> (Geraadpleegd op 16-05-2020)

²⁴⁶ Tijdens de jaarlijkse Suiker- en Offerfeesten deelt de Groene Moslims video's en berichten van veganistische moslims in andere landen. Door het delen van deze verhalen en voorbeelden van 'lotgenoten' tracht zij de veganistische moslims een hart onder de riem steken.

Verder organiseert de Groene moslims ook discussieavonden over dit onderwerp. Aan de hand van een boek of documentaire, zoals *'Forks over Knives'*²⁴⁷, voert zij een gesprek met haar achterban over dit onderwerp.²⁴⁸ "Het doel hiervan is om samen met anderen na te denken over hoe ieder van ons invulling wil geven aan zijn/haar rol als 'khalifa' voor de schepping. (...) Hoe kan ik het leven van dieren veraangemen? Wat vind ik van het veganistische dieet? Wat vertelt de sunnah ons over ritueel slachten?"²⁴⁹

Via dit soort avonden faciliteert de organisatie persoonlijke gesprekken die mogelijk meer moslims bereiken dan alleen via de online-fora. Ook wordt er in de uitnodiging vaak expliciet verwezen naar de islamitische traditie. Opvallend is dat er nergens een uitnodiging te vinden is waarop moslimgeleerden een podium krijgen. Zij lijken in het licht van de islamitische voedsel-ethische discussie de grote afwezigen binnen –het netwerk van- de Groene Moslims. Toch zijn er bij een nadere analyse verwijzingen op hun fora te vinden voor 'inspirerende groene imams'.

4.5. Groene Moslims en (Nederlandse) moslimgeleerden

De Groene Moslims verwijst bij haar activiteiten en fora over islamitische voedsel-ethiek regelmatig naar de islamitische traditie. Echter verwijzen zij slechts sporadisch expliciet naar moslimgeleerden. In deze afsluitende paragraaf wordt de manier waarop dit zich manifesteert nader bestudeerd.

Er zijn grote overeenkomsten tussen het gedachtegoed van de Groene Moslims en het Green Muslim Network. In enkele gevallen wordt direct verwezen naar de moslimgeleerden uit het Green Muslim Network. Op de website is een bericht te vinden met een link naar een lezing van Hamza Yusuf over 'Fair Trade', waarin "een islamitische visie op eerlijke handel" wordt geboden.²⁵⁰ In sommige gevallen wordt een verwijzing naar een lezing vergezeld van een enthousiaste boodschap, zoals in het geval van Ghilan's podcast "*The Halal Bubble and the Sunnah Imperative to Go Vegan*".²⁵¹ Ook is er sporadisch daadwerkelijk contact met initiatiefnemers binnen het Green Muslim Network. In 2016 bezochten bestuursleden de Willowbrook Farm in het Verenigd Koninkrijk. Op hun Facebook-pagina is een enthousiast verslag te lezen van dit bezoek aan deze "biologische halal boerderij [die] ethisch, verantwoord, halal en tayyib voedingsmiddelen" aanbiedt.²⁵² Een ander voorbeeld van direct contact was het bezoek van Dr. Umar Faruq Abdallah aan Nederland in 2017. De lezing van deze moslimgeleerde van het Green Muslim Network werd met een enthousiaste boodschap bekend gemaakt.²⁵³

In de meeste gevallen geschiedt de verwijzing naar het Green Muslim Network echter op een indirecte manier door bijvoorbeeld te verwijzen naar een website waar ook een fatwa van Hamza

²⁴⁶ <https://www.nu.nl/eten-en-drinken/6049234/vegan-ramadan-dadels-in-plaats-van-schapen-die-trend-komt-terug.html?fbclid=IwAR210rISrLweebzBsPuzGalZs7p2Uo22ev7-P429FDF9YH1I0R92y7zA5s> (Geraadpleegd op 19-05-2020)

²⁴⁷ <https://www.imdb.com/title/tt1567233/> (Geraadpleegd op 05-05-2020)

²⁴⁸ <https://www.groenemoslims.nl/aankondiging-gm-green-matters-23-juli/> (Geraadpleegd op 04-05-2020)

²⁴⁹ *Idem*

²⁵⁰ <https://www.groenemoslims.nl/fair-trade-islamitische-visie/> (Geraadpleegd op 04-05-2020)

²⁵¹ https://www.facebook.com/groenemoslims1/posts/1180492275348042?_tn=-R (Geraadpleegd op 16-05-2020)

²⁵² *Idem*

²⁵³ <https://www.facebook.com/groenemoslims1/photos/a.737969712933636/1562353430495256/?type=3&th eater> (Geraadpleegd op 17-05-2020)

Yusuf over vegetarisme is terug te vinden.²⁵⁴ Ook worden (natuur)voedingswinkels aanbevolen, zoals Abraham Natural Produce, die ook door het Green Muslim Network worden aangeprezen.²⁵⁵ In sommige gevallen is deze aanbeveling nog subtieler door bijvoorbeeld haar volgers te wijzen op een project van het Green Muslim Network. Een goed voorbeeld is de 'eco-mosque'²⁵⁶ waar Abdal Hakim Murad woordvoerder van is.²⁵⁷

De Groene Moslims gebruikt soms ook partnerfora om 'Groene imams' een podium te geven. Zo verwijst²⁵⁸ voormalig bestuursvoorzitter Bakker naar een artikel waarin 'sjeik Muhammad al-Yaqoubi' vanwege zijn 'groene preken' wordt geportretteerd.²⁵⁹ Al-Yaqoubi is ook een moslimgeleerde die nauwe banden onderhoudt met het Green Muslim Network.²⁶⁰

Ondanks het ontbreken van directe banden van de Groene Moslims met het Green Muslim Network zijn er wel veel overeenkomsten in het gedachtegoed dat zij delen. Deze raakvlakken zijn in dit hoofdstuk al op verschillende plekken de revue gepasseerd. Dit duidt wellicht toch op directe beïnvloeding van het Green Muslim Network.

De Groene Moslims laat op verschillende manieren zien dat zij in haar gedachtegoed en activiteiten onderdeel is van de ethische halal beweging. Ook kunnen deze overeenkomsten te maken hebben de gedeelde visie op de islamitische traditie. Diverse (voormalige) bestuursleden vertonen affiniteit met het neo-traditionalisme waardoor het Green Muslim Network wordt gekenmerkt. Zij geven aan wetschool-georiënteerd te zijn en vinden inspiratie in het islamitisch soefisme.²⁶¹

Bij de Groene Moslims ontbreekt ook de nauwe associatie met moslimgeleerden van Nederlandse bodem. Zij krijgen sporadisch een podium door middel van een artikel dat op de site wordt geplaatst.²⁶² Dit kan te maken hebben met het ontbreken van 'groene imams' die hen in de Nederlandse context aanspreken. De Groene Moslims lijkt in ieder geval niet te wachten op Nederlandse moslimgeleerden die voor hen de theologische weg plaveit. De leden kenmerken zich door een 'doe-mentaliteit' die hen noopt tot het in de praktijk brengen van de theorie. Door het goede voorbeeld te geven, hoopt zij dat er meer groene schapen over de dam lopen.

²⁵⁴ <https://www.animalsinislam.com/halal-living/fatwas/> (Geraadpleegd op 15-05-2020)

²⁵⁵ <https://abrahamshalalmeat.com/> (Geraadpleegd op 01-05-2020)

²⁵⁶ <https://cambridgecentralmosque.org/> (Geraadpleegd op 05-05-2020)

²⁵⁷ <https://www.groenemoslims.nl/building-a-green-house-of-worship/> (Geraadpleegd op 05-05-2020)

²⁵⁸ <https://wijnblijvenhier.nl/2625/groene-preken-en-vegetarische-moslims/> (Geraadpleegd op 15-05-2020)

²⁵⁹ <https://www.trouw.nl/nieuws/imam-met-groene-preken~b2b23eb3/> (Geraadpleegd op 15-05-2020)

²⁶⁰ Verschillende moslimgeleerden, waaronder Hamza Yusuf, zijn bij hem in de leer geweest. Zie

<https://zaytuna.edu/academics/faculty/hamza-yusuf> (Geraadpleegd op 15-05-2020)

²⁶¹ Huiskes, De Groene Islam, 93-181 en <https://www.scienceonair.com/wetenschappers/margreet-van-es-1> (Geraadpleegd op 20-05-2020)

²⁶² <https://www.groenemoslims.nl/ahilik-en-maatschappelijk-verantwoord-ondernemen/> (Geraadpleegd op 01-05-2020)

5. Conclusie

De ethische halal beweging kent vele gezichten die in deze thesis aan de hand van de volgende hoofdvraag onder de loep zijn genomen: **Wat zijn de kenmerken van de Nederlandse ethische halal beweging?**

Een belangrijke uitkomst is dat binnen de ethische halal beweging de discussie over de islamitische voedseltheorie zich concentreert rondom (1) de kenmerken van een ethisch halal dieet en (2) de theologische gronden voor een vegetarisch en veganistisch dieet. In het licht van deze thema's wordt in dit afsluitende hoofdstuk nader stilgestaan bij opvallende kenmerken van de ethische halal beweging in Nederland.

In Nederland behoort de Groene Moslims tot één van de weinige organisaties die zich hard maakt voor de islamitische voedseltheorie. Zij roept haar leden op om zich aan de islamitische voedseltheorie te houden en dit uit zich vaak in praktische tips en adviezen. De Groene Moslims is een organisatie die het gedachtegoed vooral in de praktijk brengt. De leden kenmerken zich door een 'doementaliteit' en houden zich niet bezig met het publiceren van artikelen en boeken. De Groene Moslims verwijst vaak naar Engelstalige websites en literatuur, van onder andere het Green Muslim Network, om haar ideeën en activiteiten van een theologisch raamwerk te voorzien.

Een goed voorbeeld is het Koranische begrip *ṭayyib* dat binnen de ethische halal beweging een belangrijk thema vormt. De website van de Groene Moslims bevat slechts één artikel over dit concept. Zij onderstreept vaak wel het belang van biologisch en eerlijk voedsel, en verwijst hiermee in feite naar het begrip *ṭayyib*, maar doet dit dus op een indirecte manier. De theologische onderbouwing lijkt dus van secundair belang.

Voor de Groene Moslims is de islam een belangrijke inspiratiebron, maar zij vindt dat de religieuze identiteit niet altijd op de voorgrond hoeft te treden. Binnen het Green Muslim Network wordt wel meer nadruk gelegd op de religieuze identiteit. Dit laatste kan te maken hebben met een andere rol die religie heeft in het leven van bijvoorbeeld de gemiddelde Amerikaan. Toch lijkt dit niet de enige verklaring, want ook dicht bij huis zijn er organisaties die meer het accent leggen op de religieuze identiteit. Een goed voorbeeld is het Belgische 'Green Islam' dat zich vanaf haar oprichting duidelijk heeft laten inspireren door het 'Green Muslim Network'.

De Groene Moslims accentueert haar religieuze identiteit met name als dit de organisatiedoelen dient. Dit komt goed tot uiting bij de islamitische voedseltheorie. Zij stelt dat Nederlandse moslims door hun voedselkeuzes een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de islamitische ethische principes. Deze principes omvatten zowel de duurzaamheidseisen als islamitische voedsel-ethische principes. Voedselkeuzes zijn -met andere woorden- een goede graadmeter van de loyaliteit van de Nederlandse moslims aan de islamitische ethische principes.

De Groene Moslims lijkt vooral het accent te leggen op de gemeenschappelijke waarden en belangen. Zij beoogt hiermee coalities met geestverwanten te vormen om gemeenschappelijke doelen te bereiken. Een sterke nadruk op de religieuze identiteit kan wellicht afschrikkend werken op potentiële samenwerkingspartners. Hiermee sluit zij goed aan bij wat in hoofdstuk twee is getypeerd als de 'common ground beweging'. Binnen de Nederlandse context geeft de Groene Moslims hier een eigen draai aan door te streven naar gemeenschappelijke doelen, maar het conflict niet te schuwen. Een goed voorbeeld is haar rol in de discussie over onverdoofd ritueel slachten. Zij neemt hier een bijzondere positie in: aan de ene kant zet zij zich af tegen de (halal) vleesindustrie, maar aan de andere kant is zij kritisch over verdoofd ritueel slachten. In deze discussie probeert zij coalitiepartners te vinden die streven naar verbetering van het dierenwelzijn binnen de vleesindustrie. De betrokkenheid van de Groene Moslims bij dit onderwerp is kenmerkend voor de Nederlandse ethische halal beweging. Binnen de internationale context is er relatief weinig aandacht voor dit onderwerp. In landen, zoals de Verenigde Staten, is een direct verbod op onverdoofd ritueel

slachten dan ook niet aan de orde. Opvallend is dat er binnen de ethische halal beweging wel voorstanders zijn van verdoofd ritueel slachten.

De kracht van de Groene Moslims schuilt dus in haar vermogen om samen te werken met geestverwanten. Zij maakt daarbij ook handig gebruik van fora van partnerorganisaties. Islamitische studentenverenigingen vormen een steeds belangrijkere samenwerkingspartner. De Groene Moslims bereikt hierdoor jonge hoogopgeleide moslims die veel interesse hebben in de veelzijdige aspecten van de islamitische voedslethiek.

De samenwerking met partners vindt met name via de virtuele wereld plaats. Het gebruik van de sociale media is daarbij een belangrijk middel om moslims te betrekken bij islamitische voedslethiek. Via deze nieuwsbron doet zij aanbevelingen over producten en diensten die voldoen aan de islamitische criteria én duurzaamheidseisen. Het maximaal benutten van deze nieuwsbron is kenmerkend voor de ethische halal beweging. De gesprekken en discussies die plaatsvinden op deze fora zijn een goede voorspeller van de toekomstige koers van de beweging.²⁶³

De Groene Moslims maakt ook handig gebruik van andere nieuwsbronnen. Sinds haar oprichting is zij door verschillende landelijke media geportretteerd. In een tijd waarin islam vaak met geweld en terrorisme wordt geassocieerd, laat de Groene Moslims een ander beeld van moslims zien. Tijdens dit soort mediaoptredens wordt de Groene Moslims meestal gevraagd om de relatie tussen islam en duurzaamheid uit te leggen. Opvallend is dat zij dan bijna altijd een voorbeeld geeft over de islamitische visie op consumptie- en eetgedrag. In de praktijk is de islamitische voedslethiek dus een belangrijk onderwerp om haar islamitische visie op duurzaamheid aan het Nederlandse publiek uit te leggen.

Een belangrijk onderwerp voor de Groene Moslims is het belang van dierenwelzijn. Dit aspect is volgens haar niet alleen van toepassing voor de slachthuizen, maar geldt voor alle levensfacetten van het dier. Zij wenst halal vlees dat voldoet aan de moderne voedsel-ethische standaarden: fair trade, biologisch, lokaal vlees dat vrij is van hormonen en antibiotica. Deze voedsel-ethische eisen zijn kenmerkend voor de ethische halal beweging. Zij interpreteert de islamitische traditie op zodanige wijze dat dit aansluiting vindt bij moderne opvattingen over voedslethiek. Dit streven wordt echter in het politieke-maatschappelijke discours als een anomalie beschouwd. Halal vlees wordt geassocieerd met dieronvriendelijke praktijken en dit valt niet te verzoenen met de biologische standaard.

Binnen de Nederlandse ethische halal beweging zijn er nog weinig initiatieven die inspelen op de vraag naar biologisch halal vlees. De Groene Moslims was oorspronkelijk opgericht om op deze wens in te spelen, maar het is haar niet gelukt om een project daarvoor levensvatbaar te maken. In de Nederlandse context staan dergelijke initiatieven nog in de kinderschoenen, terwijl er binnen de ethische halal beweging wel al initiatieven zijn ontsproten, zoals biologische halal boerderijen.

Opvallend is dat sommige leden liever biologisch vlees consumeren dan halal vlees uit de halal slachthuizen. Zij zijn van mening dat de biologische veehouderij meer aan de islamitische criteria voldoet. Hoewel dit zeker niet voor alle leden van de Groene Moslims geldt, is dit wel kenmerkend voor de Nederlandse ethische halal beweging. Een dergelijke redenering staat haaks op het dominante discours binnen de ethische halal beweging. Binnen dit discours is de legalistische definitie van halal een minimale voorwaarde waaraan vlees moet voldoen. Bovendien stellen veel moslimgeleerden dat halal en *ṭayyib* hand in hand gaan en dus intrinsiek met elkaar verbonden zijn. Binnen de Groene Moslims zijn leden meer uitgesproken over de *ṭayyib* criteria. Zij stellen dat het ontbreken van deze criteria dierlijke producten in principe haram maakt.

²⁶³ Foltz, *Animals in Islamic Tradition and Muslim Cultures* Richard, 99

Voor de Groene Moslims is het semi-vegetarisch dieet een belangrijke voorwaarde om aan de islamitische voedsel-ethische standaard te voldoen. Zij verwijst ook naar theologische precedentes om dit te legitimeren. Sommige leden en sympathisanten zijn zelfs al volledig overgestapt op een vleesvrij dieet. Voor velen is dit geen theologische, maar een noodgedwongen keuze, vanwege het ontbreken van een biologisch alternatief. Verder wordt ook het veganistische dieet een warm hart toegedragen. Toch komen niet alle leden en sympathisanten van de Groene Moslims hier openlijk voor uit. Op de Facebookpagina van de Groene Moslims wordt hier openlijk over gediscussieerd. Kenmerkend voor de Nederlandse ethische halal beweging is dat er veel steun wordt uitgesproken voor een vegetarisch en veganistisch dieet. De Groene Moslims plaatst regelmatig enthousiaste berichten waarin zij haar achterban oproept om het vegetarische en veganistische dieet uit te proberen.

Deze openlijke steun staat haaks op het dominante discours binnen het Green Muslim Network, want een zuiver vegetarisch en veganistisch dieet vindt men een stap te ver gaan. Sommige moslimgeleerden maken wel uitzondering voor een vegetarisch dieet, maar onder de voorwaarde dat dit als een persoonlijke keuze en niet als een religieuze daad wordt beschouwd. Binnen de Groene Moslims wordt deze mening door sommige leden wel gedeeld, maar veel leden stellen dat deze persoonlijke keuze wel degelijk binnen het religieuze domein past. Zij lijken daarbij ook indirect te verwijzen naar de onderliggende doelstellingen van de sharia (*maqāṣid al-sharīʿa*). Zij stellen dat Nederlandse moslims door de keuze voor een vegetarisch en veganistisch dieet het besef tonen dat zij als zaakgelastigden (*khalīfah*) rekenschap (*ḥisāb*) zullen afleggen over datgene wat hen is toevertrouwd (*amānah*). Een belangrijk kenmerk van de Nederlandse ethische halal beweging is het ontbreken van moslimgeleerden die zich in dit debat mengen. Dit lijkt de leden van de Groene Moslims meer ruimte te bieden, dan bijvoorbeeld binnen het Green Muslim Network, om tot eigen theologische interpretaties te komen. In die zin lijkt het ontbreken van Nederlandse moslimgeleerden in dit debat in het voordeel van een vegetarische en veganistische moslims te werken.

De bovenstaande observaties bieden interessante aanknopingspunten voor verder onderzoek. Allereerst is er meer veldonderzoek nodig om de ideeën van de leden en sympathisanten van de Groene Moslims beter in kaart te brengen. Dit onderzoek kent haar beperkingen vanwege de onderzoekstechnische insteek als 'deskstudie'. Er kan door het afnemen van interviews en observaties tijdens bijeenkomsten van de Groene Moslims nog beter inzicht worden verkregen naar haar visie op de islamitische voedsel-ethiek. Wat zijn de beweegredenen van de respondenten? Hoe brengen zij de islamitische voedsel-ethiek in de praktijk? En welke toekomstperspectieven zien zij voor ogen?

Ook kan er een verkennend onderzoek worden gedaan naar islamitische voedsel-ethiek binnen de Nederlandse moslimgemeenschap. In dit onderzoek is de Groene Moslims als casestudie geselecteerd, maar binnen de moslimgemeenschap zijn er ook andere geluiden te horen over voedsel-ethiek. Hoewel deze moslims zich niet in organisatieverband hebben verenigd, laat een eerste bestudering van het internet een diversiteit aan ideeën en perspectieven zien. Ook de stijging van de gemiddelde opleiding en koopkracht binnen de Nederlandse moslimgemeenschap kan de komende decennia leiden tot andere opvattingen over voedsel-ethiek. Binnen de internationale context zijn de indicatoren 'opleiding' en 'koopkracht' een sterke voorspeller van bewustere voedselkeuzes.

Tot slot, er is ook onderzoek nodig naar de rol van Nederlandse moslimgeleerden. Waarom is hun geluid weinig hoorbaar? Wat zijn hun ideeën over de islamitische voedsel-ethiek? En welke rol zien zij voor zichzelf weggelegd? De toekomst zal uitwijzen of de Nederlandse moslimgeleerden 'trek' hebben om hierin betrokken te worden.

Literatuur

- Aarab, M. (2019). *Halal. Gids over eten en drinken volgens de islam*. Den Haag, Nederland: Stichting 't Kennishuys.
- Abdul-Matin, I., & Ellison, K. (2010). *Green Deen*. New York, Verenigde Staten: Macmillan Publishers.
- al-Qaraḍāwī, Y. A. (2003). *Halal en Haram (Nederlandse vertaling)*. Zoetermeer, Nederland: Stichting Uitgeverij Oase.
- Al-Raysuni, A. (2005). *Imam Al-Shatibi's Theory of the Higher Objectives and Intents of Islamic Law* (1st druk). Herndon, Verenigde Staten: International Institute of Islamic Thought.
- Armanios, F., & Ergene, B. (2018). *Halal Food: a history*. NY: Oxford University Press.
- ARC World, *The Muslim Declaration in The Assisi Declarations: Messages on Humanity and Nature from Buddhism, Christianity, Hinduism, Islam & Judaism* . (1984). Geraadpleegd van <http://www.arcworld.org/downloads/THE%20ASSISI%20DECLARATIONS.pdf>
- Bano, M. (2018). *Modern Islamic Authority and Social Change, Volume 2*. Edinburgh, Verenigd Koninkrijk: Edinburgh University Press.
- Bano, M. (2020). *The Revival of Islamic Rationalism*. Cambridge, Verenigd Koninkrijk: Cambridge University Press.
- Barnhill, A., Budolfson, M., & Doggett, T. (2018). *The Oxford Handbook of Food Ethics*. Oxford, Verenigd Koninkrijk: Oxford University Press.
- Bergeaud-Blackler, F., Fischer, J., & Lever, J. (2015). *Halal Matters. Islam, Politics and Markets in Global Perspective*. Abingdon, Verenigd Koninkrijk: Taylor & Francis.
- Braun, S., & Zübert, C. (2019). *Nutritional and Health Aspects of Food in Western Europe*. Amsterdam, Nederland: Amsterdam University Press.
- DeLong-Bas, N. (z.d.). *Islam, Nature, and the Environment*. Geraadpleegd van <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780195390155/obo-9780195390155-0258.xml>
- Fairfax, S. K., Guthey, G. T., Dyble, L. N., Gwin, L., & Moore, M. (2012). *California Cuisine and Just Food*. Amsterdam, Nederland: Amsterdam University Press.
- Foltz, R. C. (2006). *Animals in Islamic Tradition and Muslim Cultures*. Oxford, Verenigd Koninkrijk: Oneworld Publications.
- Furber, M. (2013). *Etiquette With the Quran*. Kuala Lumpur, Malaysia: Islamosaic.
- Goodman, L. E., & McGregor, R. (2010). *Epistles of the Brethren of Purity: The Case of the Animals versus Man Before the King of the Jinn*. Oxford, Verenigd Koninkrijk: Oxford University Press.
- Huiskes, N. (2013). *Thesis De Groene islam. Een vergelijkend onderzoek tussen de mondiale islamitische milieubeweging en Nederlandse groene moslims*. Geraadpleegd van <https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/289062/Huiskes%20-%20masterscriptie%20definitief.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Klein, J., & Watson, J. L. (2016). *The Handbook of Food and Anthropology*. Londen, Verenigd Koninkrijk: Bloomsbury Academic.
- Korb, S. (2015). *Light Without Fire. The Making of America's First Muslim College*. Boston, Verenigde Staten: Beacon Press.
- Korthals, M. (2018). *Goed eten. Filosofie van voeding en landbouw*. Nijmegen, Nederland: Uitgeverij Vantilt.
- Masri, B. A. (1987). *Islamic Concern for Animals* . Petersfield, Hants, Verenigd Koninkrijk: The Athene Trust.
- Masri, B. A. (2007). *Animal Welfare in Islam*. Leicestershire, Verenigd Koninkrijk: The Islamic Foundation.

- Schwencke, A.M. (2012), *Globalized Eco-Islam. A Survey of Global Islamic Environmentalism*, , 2012, Leiden University, <http://ppi.unas.ac.id/wp-content/uploads/2015/01/report-globalized-eco-islam-a-survey-schwencke-vs-24-february-2012-pdf.pdf>
- Veen, R. C. T. (2009). *199 Ways to Please God*. Zaltbommel, Nederland: Van Haren Publishing.
- Wehr, H., & Cowan, M. J. (1993). *Arabic-English Dictionary: The Hans Wehr Dictionary of Modern Written Arabic (English and Arabic Edition)* (4th druk). Urbana, IL: Spoken Language Services.
- Winter, T. J. (2016). *Al-ghazali on Disciplining the Soul and on Breaking the Two Desires*. Cambridge, Verenigd Koninkrijk: Islamic Texts Society.
- Yusuf, H. (2012). *Purification of the Heart: Signs, Symptoms and Cures of the Spiritual Diseases of the Heart*. Berkeley, California, Verenigde Staten: Sandala, Incorporated.
- Yusuf, H., & Shakir, Z. (2013). *Agenda to Change Our Condition*. Berkeley, California, Verenigde Staten: Sandala, Incorporated.

Geraadpleegde websites:

- www.groenemoslims.nl
- <https://www.facebook.com/groenemoslims1/>
- www.youtube.com
- www.myhalalkitchen.com
- www.healthymuslims.com
- <https://zaytuna.edu>
- <http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/ethos>
- <https://beyondhalal.org/>
- <https://www.theguardian.com/world/2001/oct/08/religion.uk>
- <https://www.newyorker.com/books/page-turner/where-islam-meets-america>
- <http://www.khaleafa.com/khaleafacom/observing-a-green-ramadan-with-imam-zaid-shakir>
- <http://cambridgemuslimcollege.ac.uk>
- <https://islamondemand.com/the-science-of-shariah-hamza-yusuf/>
- <https://www.willowbrookfarm.co.uk/>
- <https://seekersguidance.org/>
- <https://almadinainstitute.org/blog/vegan-sunnah/>
- <https://al-yaqeen.com/rubriekva/eten-drinken/>
- <https://www.vraagislam.nl/categorie/vraag-en-antwoord/geboden-en-verboden/>
- <https://www.maroc.nl/forums/islam-en-meer/348669-halal-producten.html>
- <https://www.voedingscentrum.nl/encyclopedie/halal.aspx>
- <https://www.dietcetera.nl/voedingstemas/halal/>
- <http://www.ikeethalal.nl/>
- <https://halalpolitie.nl/>
- <https://wijnblijvenhier.nl/>
- <https://www.trouw.nl/nieuws/mohammed-at-niet-meer-dan-eenmaal-per-week-vlees~b35b794d/>
- <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/in-feite-is-groene-moslim-een-pleonasme-groen-is-inherent-aan-de-islam~b9ff3cf7/>
- <https://www.trouw.nl/nieuws/imam-met-groene-preken~b2b23eb3/>
- <https://www.trouw.nl/duurzaamheid-natuur/onverdoofd-geslacht-en-biologisch-botst-dat-nee-zegt-de-bio-halal-ondernemer~b4b01441/>
- <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/volgens-de-koran-mag-je-dieren-niet-opsluiten~baffe05d/>
- https://www.volkskrant.nl/kijkverder/v/2018/recepten-voor-de-toekomst/?fbclid=IwAR1cKkcwN_3BrP9KvaTHx5bjeUs18z4Woj-Pa0yMwHsx7DzjZsixXqKaEpY

- <https://www.nu.nl/eten-en-drinken/6049234/vegan-ramadan-dadels-in-plaats-van-schapen-die-trend-komt-terug.html?fbclid=IwAR210rISrLweebzBsPuzGalZs7p2Uo22ev7-P429FDF9YH1I0R92y7zA5s>
- <https://decorrespondent.nl/4471/hoe-je-honderd-huishoudens-kunt-voeden-zonder-er-een-cent-voor-neer-te-leggen/297938498-2861f46a>
- www.onsvlees.nl
- <https://www.imdb.com/title/tt1567233/>
- <https://whocares.me/artikel/deze-moslims-zien-groen-van-duurzaamheid/>
- www.linkedin.com/
- <https://www.animalsinislam.com/halal-living/fatwas/>
- <https://abrahamshalalmeat.com/>
- <https://cambridgecentralmosque.org/>
- <https://www.scienceonair.com/wetenschappers/margreet-van-es-1>

